

Quickscan/literatuuronderzoek naar de waardering en gedrag van (Brabantse) burgers m.b.t. het landbouw- en voedselsysteem

Recente inzichten uit kernpublicaties

HETPON

Quickscan/literatuuronderzoek naar de waardering en gedrag van (Brabantse) burgers m.b.t. het landbouw- en voedselsysteem

Recente inzichten uit kernpublicaties

Fenna Bijster, MSc

Dr. Inge van Roovert

Dr. Marleen van der Haar

Colofon

Het PON heeft dit onderzoek verricht in opdracht van

Provincie Noord-Brabant

Auteur(s)

Fenna Bijster, MSc

Dr. Marleen van der Haar

Dr. Inge van Roover

PON publicatienummer

201745-01

Datum

oktober 2020

© 2020 Het PON

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan het PON geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie

www.hetpon.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding en opdracht	1
1.2	Waarden en gedrag	1
1.3	Onderzoeksaanpak	1
1.4	Kwaliteit van de data	1
1.5	Analyse van de literatuur	2
2	Waarden, houding en gedrag	3
2.1	Verschillen in houding en gedrag	3
2.2	Potentieel en actueel gedrag	3
2.3	Gewoontegedrag	3
2.4	Gedragsverandering	4
3	Landbouwsysteem	5
3.1	Inleiding	5
3.2	Overzicht kernpublicaties	6
3.3	Hoofdpunten uit kernpublicaties per subthema	16
3.3.1	Nederland	16
3.3.2	Noord-Brabant	29
4	Voedselsysteem	36
4.1	Inleiding	36
4.2	Overzicht kernpublicaties	37
4.3	Hoofdpunten uit kernpublicaties per subthema	47
4.3.1	Nederland	47
4.3.2	Noord-Brabant	62
5	Conclusies en aanbevelingen	64
5.1	Landbouwsysteem	64
5.2	Voedselsysteem	65
5.3	Reflectie en aanbevelingen	66

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en opdracht

Deze quickscan betreft een verkennende literatuurstudie naar de waardering en het gedrag van (Brabantse) burgers ten aanzien van het landbouwsysteem en het huidige voedselsysteem. De quickscan is uitgevoerd in opdracht van de Provincie Noord Brabant. Het doel van deze quickscan is om up-to-date kennis te genereren over het beeld van burgers ten behoeve van de voorbereidingen voor het provinciale beleidskader en het uitvoeringsprogramma Landbouw en Voedsel.

De twee onderzoeksvragen voor de quickscan zijn:

1. Hoe waarden (Brabantse) burgers het landbouwsysteem? Bij deze vraag gaat het mede om ruimtelijke aspecten, zoals relatie tussen gezondheid en veehouderij, overlast door geluid of geur, inrichting van het landschap, recreatiemogelijkheden en werkgelegenheid.
2. Hoe kijken (Brabantse) burgers aan tegen het voedselsysteem? Aan wat voor criteria moet hun voedsel voldoen, zoals kwaliteit, prijs, duurzaamheid? Hoe ziet het gedrag van (Brabantse) burger als consument eruit?

1.2 Waarden en gedrag

De focus van deze literatuurstudie is het beeld van burgers. Uit de literatuur moet blijken hoe de (Brabantse) burger het landbouw- en voedselsysteem waardeert en hoe zij zich gedragen t.o.v. het landbouw- en voedselsysteem. Bij de duiding van de resultaten wegen we eventuele verschillen en/of (schijnbare) tegenstrijdigheden in houding en gedrag van burgers mee. In Hoofdstuk 2 wordt besproken waarom het belangrijk is deze tegenstrijdigheden in waardering, houding en gedrag mee te nemen.

1.3 Onderzoeksaanpak

Voor de quickscan zijn recente wetenschappelijke literatuur en onderzoeksrapporten verzameld. Selectiecriteria voor de publicatielijst waren, naast de meest recente literatuur en thematische relevantie, waar mogelijk een focus op provincie Noord-Brabant en/of inwoners van Brabant. De lijst met publicaties is voorgelegd aan de opdrachtgever en aan expert Dr. Hans Dagevos (onderzoeker aan de Wageningen Universiteit) om te garanderen dat de kernpublicaties op de vakgebieden landbouw en voedsel zijn meegenomen.

1.4 Kwaliteit van de data

Onderzoekstechnische aspecten, zoals de grootte en representativiteit van de steekproef en weging van de resultaten op verschillende aspecten zoals achtergrondkenmerken, worden in een overzicht apart opgenomen. Dit geeft inzicht in de opzet van de publicaties.

1.5 Analyse van de literatuur

De inzichten over waardering en gedrag van burgers uit de publicaties zijn verzameld in twee matrixen. Een matrix is gevuld met de publicaties behorende bij het landbouwsysteem en de andere matrix is gevuld met publicaties behorende bij het voedselsysteem. Binnen elk van deze matrixen maken we onderscheid tussen publicaties behorende bij Nederland en Noord-Brabant. Naast de matrixen presenteren we per publicatie een korte samenvatting¹ waarin we antwoorden op de hoofdvragen bespreken. Per deelonderwerp is er een kader met wat punten in het kort gemaakt. In het laatste hoofdstuk zijn de twee onderzoeksvragen beantwoord op basis van de gevonden literatuur en worden er een aantal aandachtspunten uitgelicht bij de aanbevelingen.

¹ Bij de samenvattingen per rapport zal naast het parafraseren van teksten uit de publicaties ook gebruik gemaakt worden van de originele bewoordingen van de auteurs. We zullen te allen tijde duidelijk maken dat de delen van teksten terug te vinden zijn in de rapporten door bronvermelding te hanteren.

2 Waarden, houding en gedrag

2.1 Verschillen in houding en gedrag

Een algemene observatie vanuit de quickscan is dat er in de publicaties veelal verschillen worden gevonden tussen waarden en houding enerzijds en het gedrag van burgers anderzijds. Zo blijkt uit de Agrifoodmonitor 2018 dat burgers diervriendelijkheid, rechtvaardigheid, voedselverspilling en transparantie de belangrijkste waarden omtrent voedsel vinden. Als consument prioriteren ze echter gezondheid, gemak, betaalbaarheid, sensorische aantrekkelijkheid en of een product goed is voor de lijn (Onwezen, Bouwman, Reinders, & Taufik, 2018). Bij voedselkeuzes worden mensen vaak geleid door prijs en smaak (Motivaction, 2017; Onwezen et al., 2018). Het verschil in voedselwaarden die mensen het belangrijkste vinden als burger of als consument is echter niet meer te vinden in de Agrifoodmonitor van 2020 (Onwezen, Bouwman, Taufik, & Galama, 2020).

Ook als we kijken naar de vleesconsumptie worden verschillen tussen gedrag en houding duidelijk. Zo wordt er in het rapport 'Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking' een stijging in de vleesconsumptie aangetoond (Dagevos, Verhoog, van Horne, & Hoste, 2019), terwijl tegelijkertijd veel mensen (41% volgens Kanne, de Jong, van Noort, & Rosegg, 2020) zeggen dat ze in het afgelopen jaar minder vlees zijn gaan eten en/of de intentie hebben om minder vlees te gaan eten (28% volgens Kanne et al., 2020).

2.2 Potentieel en actueel gedrag

De verschillen in houding en gedrag van burgers kunnen deels verklaard worden door het verschil in potentieel en actueel gedrag. Actueel gedrag van burgers kan gemeten worden met cijfers over wat daadwerkelijk gekocht wordt in de winkel. Potentieel gedrag is wat gemeten wordt met de meeste vragenlijststudies. Er wordt gevraagd naar het (koop)gedrag van mensen. Mensen maken dan een inschatting van hun koopgedrag en hun keuzes. Het blijkt dat mensen niet altijd doen wat ze denken of voornemen te doen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017). Hoewel het potentiële gedrag van burgers kan afwijken van het actuele gedrag, valt wel op dat mensen in verschillende publicaties consequent zijn in hun antwoorden op vragen die potentieel gedrag meten.

2.3 Gewoontegedrag

Als boeren diervriendelijker of duurzamer te werk willen gaan, komen hiervoor de kosten bij de consument of de belastingbetaler te liggen (Balans van de leefomgeving, 2020). Alhoewel mensen aangeven bereid te zijn om meer geld uit te geven voor duurzaam geproduceerd voedsel, is dit in de praktijk meestal niet het geval (Kanne et al., 2020). Gewoontegedrag speelt hierbij een grote rol. Dit routinematige voedselconsumptiegedrag is vaak sociaal aangeleerd en heeft een culturele betekenis (de Krom, Vonk, & Muilwijk, 2020).

2.4 Gedragsverandering

Vaak schrikken burgers als blijkt dat veranderingen iets voor hen betekenen, denk hierbij aan hogere kosten of een inbreuk op levenscomfort. Het gevoel van grip hebben op je leven, het vermogen om doelen te stellen voor de toekomst en de zelfregulatie om korte termijn doelen uit te stellen en de overtuiging of dat wat je doet nut heeft, zijn, naast de financiële situatie, belangrijke factoren die bepalen waarom burgers vaak iets anders denken dan doen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017).

Daarnaast is gedragsverandering ten gunste van het milieu extra lastig, omdat het individuen vaak moeite en geld kost, terwijl de voordelen voor het milieu met de samenleving worden gedeeld. Hierdoor hebben mensen sneller het idee dat anderen meeliften op de moeite die je als individu doet (Planbureau voor de Leefomgeving, 2020). Ook kan een gebrek aan kennis ertoe leiden dat mensen niet geneigd zijn te veranderen. Mensen zijn vaak sneller geneigd om gedrag te veranderen als ze anderen iets zien doen.

3 Landbouwsysteem

3.1 Inleiding

In dit eerste deel van de quickscan presenteren we welke inzichten recente publicaties geven met betrekking tot de waardering van burgers ten aanzien van het landbouwsysteem. Voor dit onderdeel zijn 27 verschillende publicaties bestudeerd, waarin onderscheid is gemaakt tussen Nederland en Noord-Brabant. De bestudeerde publicaties worden eerst gepresenteerd in een overzicht en worden hierin op volgorde van publicatiejaar gesorteerd en genummerd. Vervolgens worden per subthema de hoofdpunten uit de kernpublicaties benoemd. Door middel van het nummer van de kernpublicatie kan dan vanuit elk subthema teruggekeken worden in het overzicht.

3.2 Overzicht kernpublicaties

	Titel publicatie	Jaartal	Eenmalig of terugkerend	Opdrachtgever – opdrachtnemer	Onderzoeks-methode	Steekproef	Actueel gedrag	Toelichting
Nederland								
1	Onwezen, M., Bouwman, E., Taufik, D., & Galama, J. Agrifoodmonitor 2020: Waardering van de Agri & Food-sector van 2012 tot nu.	2020	Terugkerend Trend vanaf 2012	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Vragenlijst.	Steekproef: random verdeeld in acht groepen met vragen over specifieke agrifoodsector. Respons: 1 ^e meting 3200. 2 ^e meting twee weken later: 2080. Vergelijking gemaakt met 2012 (N = 3290), 2014 (N = 3603), 2016 (N = 2603), 2018 (N = 3200). Daarnaast ook 200 mensen die zowel in 2018 als in 2020 de vragenlijst hebben ingevuld.	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het voedselsysteem en de agrifoodsector. In agrifoodmonitor 2020 stuk over effecten van Covid-19. Onderzoekers van Agrifoodmonitor hebben aangegeven dat het mogelijk is om (sommige) resultaten op Brabant niveau te berekenen.
2	Bouma, J. & de Vries, R. Maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever & opdrachtnemer: Planbureau voor de Leefomgeving	Literatuurstudie en vragenlijsten.	Deels bestaat het uit een review van literatuur, dit is intern en extern gereviewd met experts. Steekproef: Getrokken uit het LISS-panel door CentERdata. Het panel is representatief voor Nederland, waardoor uiteindelijk de antwoorden niet zijn gewogen. Respons: N = 2092	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van landbouw en voedsel.

3	LTO Nederlander bezorgd over krimp groen landschap.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: LTO Opdrachtnemer: DirectResearch	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders Steekproef: De resultaten zijn gewogen naar Nederland en representatief op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Respons: N = 1560	nee	Houding van Nederlanders wat betreft platteland en landbouw
4	Galama, J., Dagevos, H., & Hopster, H. Enkele maatschappelijke thema's van landbouw en voedsel nader bepaald; Een aanvullende analyse op de houtskool-SWOT.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Literatuurstudie en kennis van experts	Er zijn interviews gehouden met experts op verschillende thema's	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van landbouw en voedsel.
5	Schukken, Y. H., van Trijp, J. C. M., van Alphen, J. J. M., & Hopster, H. Staat van het dier: Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever & opdrachtnemer: Raad voor Dieraangelegenheden	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders tussen 18 en 69 jaar. Steekproef: Representatieve steekproef getrokken door Kantar Public. Respons: N = 2010	nee	Houding van mensen ten aanzien van productiedieren en veehouderij.
6	Buijs, A., Nieuwenhuizen, W., Langers, F., & Kramer, H. Resultaten Nationale Landschapsonquête; Onderzoek naar visies en waardering van de Nederlandse bevolking over het landelijk gebied in Nederland.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: Vereniging Natuurmonumenten Opdrachtnemer: WER/WUR	Vragenlijst	Doelgroep: Leden Natuurmonumenten en niet-leden Natuurmonumenten Respons: Deel 1 enquête: 38.984 Deel 2 enquête: 25.856 46% van de deelnemers is lid van Natuurmonumenten.	nee	Houding van mensen ten aanzien van landelijk gebied in Nederland. Respons voor Noord-Brabant

7	Biesheuvel, P. J., Groothuijse, F., Jeurissen, E., Melse, R. W., & van Poll, R. Adviesrapport geur bekenen. Combi-luchtwassers, varkenshouderijen en geurhinder.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: Staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat Opdrachtnemer: Commissie overlegorgaan Fysieke Leefomgeving	Groepsgesprekken en veldbezoeken, literatuurstudie	Ze hebben gesproken met omwonenden, maar er is niet uitgelegd waar zij precies wonen en wat de demografische gegevens zijn.	nee	Houding van omwonenden van veehouderijen ten aanzien van de veehouderij. Stukje over overlast veehouderij in Brabant.
8	Veen, E., Jansma, J. E., Dagevos, H., & van der Schans, J. Prosumptie in de polder. Een verkenning van de zelf voedsel producerende consument in Almere.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: stad Almere – via de Flevocampus - samen met Amsterdam (AMS-institute) Opdrachtnemer: Wageningen University & Research	Literatuurstudie, web search, vragenlijst, interviews.	Literatuurstudie en web search naar het concept prosument. Erna een enquête uitgezet: Doelgroep: Inwoners van Almere. Steekproef: uit stedelijk online panel, samenstelling wijkt af van gemiddelde inwoners uit Almere. Respons: N = 1800 Vervolgens semi-gestructureerde interviews met 15 Almeerders die in een categorie prosument vallen. Als laatst nog 4 interviews met experts.	nee	Houding en gedrag van de prosument.
9	Kantar Public. Maatschappelijke waardering van Nederlandse landbouw en visserij 2017.	2018	Terugkerend Trend 2007-2017	Opdrachtgever: Ministerie van Economische zaken Opdrachtnemer: Kantar Public	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 jaar en ouder. Steekproef: NIPOBASE panel, gewogen op geslacht, leeftijd, hoogst gevolgde opleiding, regio en gezinsgrootte Respons: N = 1026	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van de landbouw.

10	de Vos, M., & van der Lelij, B. Opinieonderzoek klimaatakkoord.	2018	Eenmalig	Opdrachtgever: Natuur & Milieu Opdrachtnemer: Motivaction	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18-75 jaar oud Steekproef: De steekproef is getrokken uit het StemPunt-panel. Na weging is de steekproef representatief op basis van leeftijd, opleidingsniveau, geslacht, regio, sociale milieus en stemgedrag voor Tweede Kamer verkiezingen 2017. Respons: N = 831	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van duurzaam gedrag.
11	Onwezen, M., Bouwman, E., Reinders, M., & Taufik, D. De Agrifoodmonitor 2018 : Waardering van de Agri & Foodsector in beeld.	2018	Terugkerend Trend vanaf 2012	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Vragenlijst.	Steekproef: random verdeeld in acht groepen met vragen over specifieke agrifoodsector. Respons: 1 ^e meting 3200. 2 ^e meting twee weken later: 1880. Vergelijking gemaakt met 2012 (N = 3290), 2014 (N = 3603) en 2016 (N = 2603)	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het voedselsysteem en de agrifoodsector. Onderzoekers van Agrifoodmonitor hebben aangegeven dat het mogelijk is om (sommige) resultaten op Brabant niveau te berekenen.
12	De Boer, T. A., & Langers, F. L. Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017.	2017	Eenmalig	Opdrachtgever: Planbureau voor de Leefomgeving Opdrachtnemer: Wageningen UR, dataverzameling door GfK	Vragenlijst	Steekproef: De steekproef is getrokken uit het panel van GfK, en is gestratificeerd naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, regio en etniciteit. Respons: 2525 respondenten hebben de vragenlijst ingevuld, 210 deelnemers per provincie. Dit is gewogen naar provincie, geslacht en leeftijd.	nee	Houding van burgers ten aanzien van de natuur, natuurbeleid en natuurbescherming. Hierbij is ook gekeken naar Noord-Brabant en andere provincies.

13	Dagevos, H., de Bakker, E., Vogelzang, T., Meeusen, M., Bongers, R., van den Brink, E., ... & Sasburg, H. De kunst van verbinden; Pluriforme praktijkvoorbeelden binnen en buiten de agrifoodsector.	2015	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Economische zaken Opdrachtnemer: LEI Wageningen UR	Deskresearch en interviews.	15 casussen zijn geselecteerd en bestudeerd aan de hand van deskresearch en interviews.	nee	Voorbeelden van initiatieven om burgers met de agrifoodsector te binden.
14	Termeer, K., Dagevos, H., Breeman, G., & Hoes, A. Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij.	2013	Eenmalig	Opdrachtgever: topsector Agro & Food Opdrachtnemer: Wageningen UR	Media analyse, literatuurstudie en interviews.	Media analyse : Er is een analyse uitgevoerd op nationaal, regionaal en agrarisch-specifieke media artikelen gepubliceerd tussen 2004 en 2013. Literatuurstudie : Er is alleen gekeken naar Nederlandse artikelen. Interviews : 19 personen uit Noord-Brabant zijn geïnterviewd, en twee bijeenkomsten over de Noord-Brabantse varkenshouderij zijn bijgewoond.	nee	Houding en het vertrouwen van mensen in de varkenshouderij / veehouderij. De geïnterviewden komen uit Brabant, dus de resultaten uit de interviews zouden gezien kunnen worden als resultaten voor Brabant.
15	Caron-Flinterman, F., Alebeek, F., de Jong, D., van Eijk, O., Ferwerda, R., & Bremmer, B. De groene trekker: Wensen van burgers voor de multifunctionele landbouw.	2010	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie EL&I Opdrachtnemer: Wageningen UR	Vier Consultatie-rondes	Vier doelgroepen: Moderne en traditionele burgerij, postmaterialisten, Opwaarts mobilen, traditionele burgers van allochtone afkomst.	nee	Wat burgers vinden van het platteland en de landbouw; en de wensen met betrekking tot het platteland
16	de Winter, M., de Jong, D., Kamstra, J., & Roest, A.	2010	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	Vragenlijst	Doelgroep: Mensen die de Open Dag voor Biologische Landbouw hebben bezorgd of	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van de

	Food op de boerderij. Consumentenonderzoek naar bedrijfsbezoeken en koopgedrag in de boerderijwinkel			Opdrachtnemer: Wageningen UR		mensen die de boerderij hebben bezocht. Steekproef: Deels Open Dag bezoekers; deels consumentenpanel. Deze is representatief op leeftijd, geslacht, opleiding, inkomen en geografische spreiding. Respons: N = 353 Open Dag N = 388 online panel		biologische boerderij, de Open Dag voor biologische landbouw en hun aankoopgedrag.
17	Veen, E., Vermeulen, P., de Wolf, P., & Schoorlemmer, H. Verbindingen tussen agrarische ondernemers en burgers. Een verkennend onderzoek naar verschillende typen bindingen.	2010	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Economie, Landbouw & Innovatie Opdrachtnemer: Wageningen UR	Deskstudie, interne discussies, review en interviews met experts	Er zijn cases besproken en interviews gehouden met experts.	nee	Type bindingen tussen agrarische ondernemers en de burger.
18	de Jong, D., Kamstra, J., Roest, A., & de Winter, M. Food & fun op de boerderij: Consumentenpercepties – hoe beleven consumenten multifunctionele ‘biologische’ landbouw.	2009	Eenmalig	Opdrachtgever: Themawerkgroep multifunctionele landbouw en directe verkoop Opdrachtnemer: Wageningen UR	Focusgroepen	Doelgroep: Drie focusgroepen zijn gehouden van 2.5 uur, in Amersfoort en Zwolle (2x). Steekproef: De respondenten zijn geworven door een selectiebureau voor marktonderzoek op basis van leeftijd, geslacht en het wel of niet afkomstig zijn van de boerderij. Ze moesten minimaal 3 x een food en/of fun boerderij hebben bezocht in het afgelopen jaar. Respons: N = 17	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van de boerderij. Hoe beleven ze de boerderij en hoe beïnvloedt de boerderij hun koopgedrag?

19	Bos, B., van Eijk, O., Goenee, C., & de Lauwere, C. Het oordeel van consument en burger over de veehouderij.	2008	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van LNV Opdrachtnemer: Animal Sciences Group Wageningen	Combinatie van vragenlijst met interviews.	Steekproef: Nextexpertizer Respons: N = 98	nee	Waarden van burgers Deelgroepen: romantici, pragmatici en ethici
20	Frerichs, R., & de Wijs, J. Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland.	2001	Eenmalig	Opdrachtgever: InnovatieNetwerk voor Groene Ruimte en Agrocluster Opdrachtnemer: NIPO	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 jaar en ouder. Steekproef: De steekproef is getrokken uit de database CAPI@HOME. De steekproef is herwogen, maar niet duidelijk beschreven op basis van wat. Respons: N = 362	nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het platteland en de landbouw.

	Titel publicatie	Jaartal	Eenmalig of terugkerend	Opdrachtgever – opdrachtnemer	Onderzoeks-methode	Steekproef	Actueel gedrag	Toelichting
Noord-Brabant								
21	van den Hout, K., & Vermeulen, L. Risicoperceptie en mestbewerking. Een kwalitatieve verkenning van beleving bij omwonenden.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: gefinancierd door Academische Werkplaats Medische Milieukunde & Provincie Noord-Brabant Opdrachtnemer: GGD en RIVM	Semigestructureer de Interviews	Er zijn 10 interviews afgenomen bij mensen die binnen 300-500 meter van een mestbewerker wonen. De mensen komen uit 3 gemeenten in Noord-Brabant, en de meeste komen uit 1 gemeente. De deelnemers hebben zich vrijwillig aangemeld.	nee	Houding van omwonenden van mestbewerkers in Noord-Brabant ten aanzien van de mestbewerkers.
22	Biesheuvel, P. J., Groothuijs, F., Jeurissen, E., Melse, R. W., & van Poll, R. Adviesrapport geur bekenen. Combinatie van lucht- en waterkwaliteit, varkenshouderijen en geurhinder.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: Staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat Opdrachtnemer: Commissie overlegorgaan Fysieke Leefomgeving	Groeps-gesprekken en veld-bezoeken, literatuur-studie	Ze hebben gesproken met omwonenden, maar er is niet uitgelegd waar zij precies wonen en wat de demografische gegevens zijn.	nee	Houding van omwonenden van veehouderijen ten aanzien van de veehouderij. Stukje over overlast veehouderij in Brabant.
23	Ruiter, M., & Rougoor, C. Volksgezondheid en veehouderij: alles op een rij.	2017	Eenmalig	Opdrachtgever & opdrachtnemer: Brabantse Milieufederatie	Literatuuronderzoek		nee	Houding van Brabanders te aanzien van de veehouderij.
24	Vinckx, K., & Verhoeven, L. Brabanders over de veehouderij: Een onderzoek naar vertrouwen ten behoeve van monitoring van de Transitie Agrofood.	2017	Eenmalig	Opdrachtgever: Provincie Noord-Brabant Opdrachtnemer: Het PON	Vragenlijst	Doelgroep: Brabantpanelliden Steekproef: gewogen op opleiding, geslacht en leeftijd Respons: N = 790	nee	Houding: Wat Brabanders belangrijk vinden aan het buitengebied, en wat zij vinden van de veehouderij in Brabant
25	De Boer, T. A., & Langers, F. L.	2017	Eenmalig	Opdrachtgever: Planbureau voor de Leefomgeving	Vragenlijst	Steekproef: De steekproef is getrokken uit het panel van GfK, en is gestratificeerd naar	nee	Houding van burgers ten aanzien van de natuur, natuurbeleid

	Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017.			Opdrachtnemer: Wageningen UR, dataverzameling door GfK		geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, regio en etniciteit. Respons: 2525 respondenten hebben de vragenlijst ingevuld, 210 deelnemers per provincie. Dit is gewogen naar provincie, geslacht en leeftijd.		en natuurbescherming. Hierbij is ook gekeken naar Noord-Brabant en andere provincies.
26	GGD. Brabantscan.	2016	Terugkerend	Opdrachtgever & Opdrachtnemer: GGD Brabant-Zuidoost, GGD Hart voor Brabant en GGD West-Brabant.	Vragenlijst		Nee	Houding van Brabanders ten aanzien van veehouderijen en de leefomgeving.
27	Geelen, L., Boers, D., Brunekreef, B., & Wouters, I. Geurhinder van veehouderij nader onderzocht: meer hinder dan handreiking Wgv doet vermoeden? Actualisatie blootstellingsresponsrelatie tussen gemodelleerde cumulatieve geurbelasting en geurhinder in Noord-Brabant en Limburg-Noord.	2015	Eenmalig	Opdrachtgever: Academische werkplaats Milieu & Gezondheid van ZonMW. Opdrachtnemers: Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid van de GGD'en van Brabant/Zeeland en het Institute for Risk Assessment Sciences van Universiteit Utrecht	Vragenlijst voor geurhinder en berekeningen voor geurbelasting	Doelgroep: Inwoners van Oost-Brabant en Noord-Limburg in de leeftijd 18-70 jaar, wonend in landelijk gebied. Steekproef: Aselect getrokken uit cliëntenlijst van huisartspraktijken in Oost-Brabant en Noord-Limburg. 1 persoon per huishouden is bevraagd. Er kon bepaald worden hoe ver ze van een veehouderij wonen. Respons: N = 13791	nee	De ervaren geurhinder van mensen en hoe dit samenhangt met de geurbelasting.
28	Termeer, K., Dagevos, H., Breeman, G., & Hoes, A. Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij.	2013	Eenmalig	Opdrachtgever: topsector Agro & Food Opdrachtnemer: Wageningen UR	Media analyse, literatuurstudie en interviews.	Media analyse: Er is een analyse uitgevoerd op nationaal, regionaal en agrarisch-specifieke media artikelen gepubliceerd tussen 2004 en 2013.	nee	Houding en het vertrouwen van mensen in de varkenshouderij / veehouderij. De geïnterviewden komen uit Brabant,

						Literatuurstudie : Er is alleen gekeken naar Nederlandse artikelen. Interviews : 19 personen uit Noord-Brabant zijn geïnterviewd, en twee bijeenkomsten over de Noord-Brabantse varkenshouderij zijn bijgewoond.		dus de resultaten uit de interviews zouden gezien kunnen worden als resultaten voor Brabant.
29	Geerken, G., Cox, S., Stultjens, E., & Tan, M. Brabantpanel motie 28a: Transitie stad-platteland en de veehouderij.	2012	Terugkerend, sinds 2007	Opdrachtgever: Provincie Noord-Brabant Opdrachtnemer: Het PON	Vragenlijst	Doelgroep: Brabantpanelleden (16 jaar en ouder) Steekproef: gewogen resultaten op opleiding, geslacht en leeftijd Respons: N = 1090	nee	Houding van Brabanders ten opzichte van het platteland en de veehouderij
30	van den Berg, A. E. Beleving van natuur en landschap in Brabant. Draagvlak- en belevingsonderzoek voor het provinciaal natuur- en landschapsbeleid.	2012	Eenmalig	Opdrachtgever: Provincie Noord-Brabant Opdrachtnemer: A.E. van den Berg	Vragenlijst	Steekproef: De steekproef is gehaald uit het Intomart GfK online panel. Dit is een gestratificeerde steekproef op geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, regio en stedelijkheid. Respons: N = 1000	nee	Houding van Brabanders ten aanzien van natuur en landschap in Brabant.

3.3 Hoofdpunten uit kernpublicaties per subthema

In het nu volgende deel presenteren we de hoofdpunten ten aanzien van het beeld van burgers uit de kernpublicaties per subthema. Ieder subthema start met een korte samenvatting op basis van de hoofdpunten uit de rapporten. We bespreken eerst de publicaties over Nederland en vervolgens de publicaties over Noord-Brabant.

3.3.1 Nederland

Waardering van het landbouwsysteem

In het kort:

De algemene waardering van de agrifoodsector is vrij goed en stabiel. Nederlanders geven de landbouw in Nederland een 7,7. 60% geeft een 8 of hoger. Dit is bijna gelijk met voorgaande jaren. Men is het meest positief over akkerbouw en tuinbouw, en het minst positief over de pluimvee- en varkenshouderij. Reputatie, betrokkenheid, vertrouwen in voedselveiligheid, vertrouwen in samenwerking tussen schakels van de keten en betaalbaarheid hebben een positieve associatie met waardering, terwijl diervriendelijkheid en milieuvriendelijkheid waardering negatief verklaren.

Duurzaamheid: iets meer dan de helft van de Nederlanders vindt het belangrijk dat er door de agrarische sector duurzaam voedsel wordt geproduceerd, al vindt maar een kwart van de Nederlanders duurzaamheid belangrijk als voedselwaarde.

Dierenwelzijn: iets minder dan de helft van de Nederlanders vindt dat het dierenwelzijn is verbeterd in de afgelopen 10 jaar. Nederlanders geven een 6,1 als cijfer voor hoe goed er wordt omgegaan met productiedieren. Iets minder dan de helft van de Nederlanders vindt dat het doden van dieren voor voedsel een geldige reden is. De consument wilt het liefst dat het niet zichtbaar is hoe of dat dieren gedood worden.

Er heerst institutioneel wantrouwen ten opzichte van de varkenshouderij. Er wordt vooral last ervaren van de megastallen met varkens. De omwonenden vinden dat de overheid en politiek falen om iets met de problemen te doen. Ze ervaren onmacht, onwil, onkunde en belangenverstrengeling.

1. Agrifoodmonitor 2020: waardering van de Agri & Food-sector van 2012 tot nu.

Onwezen, M., Bouwman, E., Taufik, D., & Galama, J. (2020). Wageningen Economic Research.

- Net als in 2018 zijn respondenten vrij positief over de agrifoodsector, en de waardering is zelfs licht gestegen voor alle sectoren behalve de varkenshouderij.
- Men is het meest positief over de akkerbouw en tuinbouw, en het minst positief over de pluimvee- en varkenshouderij.
- De waardering wordt bepaald door economische reputatie, betrokkenheid, vertrouwen in voedselveiligheid en samenwerking tussen schakels in de keten.
- Reputatie is nu belangrijker dan in 2018, toen was betrokkenheid belangrijker. Ook voedselveiligheid is van plek gewisseld met vertrouwen in samenwerking tussen schakels in de keten, in 2020 was voedselveiligheid belangrijker.

- Reputatie, betrokkenheid, vertrouwen in voedselveiligheid, vertrouwen in samenwerking tussen schakels van de keten en betaalbaarheid hebben een positieve associatie met waardering, terwijl diervriendelijkheid en milieuvriendelijkheid de waardering negatief verklaren.
- Alle factoren zijn gestegen voor de algehele agrifoodsector, de akkerbouw, tuinbouw en voedingsmiddelenindustrie. Respondenten hebben meer vertrouwen gekregen in de voedselveiligheid en samenwerking tussen alle schakels in de keten voor de varkenshouderij en melkveehouderij.
- Mensen hebben een positiever beeld van een sector als zij duurzame en betaalbare producten belangrijker vinden.
- Dierenwelzijn wordt belangrijker gevonden in de dierlijke sectoren, terwijl gezond voor me, goed voor de lijn, geeft me energie en seizoensproducten minder belangrijk wordt gevonden in de dierlijke sectoren.
- Respondenten hebben meer vertrouwen en waardering gekregen voor een sector wanneer zij meer emoties hebben ervaren rondom Covid-19. Ook hebben mensen meer vertrouwen in de samenwerking tussen schakels en een grotere voorkeur voor Nederlandse producten wanneer ze meer informatie hebben ontvangen over Covid-19. Mensen waarderen de agrifoodsector minder als zij negatiever staan tegenover de boerenprotesten, en andersom.
- De akkerbouw en tuinbouw worden gezien als het duurzaamst en de varkenshouderij, pluimveehouderij, supermarkten en voedingsmiddelenindustrie als het minst duurzaam.
- Mensen associëren de agrifoodsector in hogere mate met duurzaamheid ten opzichte van 2018. Dit heeft ook een kleine positieve link met de waardering van de sectoren, die link is sterker voor mensen die zichzelf milieubewust vinden.
- De waardering van de agrifoodsector kan versterkt worden door de verbinding met de sector te verbeteren door middel van het verkleinen van de fysieke en sociale afstand tussen de agrarische ondernemer en de inwoners. Fysieke afstand betekent producten uit eigen omgeving en sociale afstand de personificatie van de sector. Sociale afstand verkleinen helpt voornamelijk bij dierlijke sectoren, terwijl fysieke afstand altijd nuttig is. Het effect van het verkleinen van afstand op waardering wordt verklaard doordat mensen zich dan meer verbonden, betrokken en solidair met de sector voelen.

4. Enkele maatschappelijke thema's van landbouw en voedsel nader bepaald; Een aanvullende analyse op de houtskool-SWOT.

Galama, J., Dagevos, H., & Hopster, H. (2020). Wageningen Economic Research.

In vergelijking met andere Europese landen vinden Nederlanders het meest dat het welzijn van dieren niet beter beschermd hoeft te worden (Eurobarometer, 2016). Twee derde vindt wel dat het dierenwelzijn omhoog moet. Twee derde vindt het belangrijk dat vleesproducten worden aangeboden die goed zijn voor het dierenwelzijn (GfK, 2020). Al kopen Nederlanders vaak nog niet het Beter Leven keurmerk door de prijs en omdat ze er niet bewust over nadenken.

5. Staat van het dier: Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland.

Schukken, Y. H., van Trijp, J. C. M., van Alphen, J. J. M., & Hopster, H. (2019). Raad voor Dieraangelegenheden.

- Het cijfer dat respondenten geven aan de mate waarin dierenwelzijn hen aan het hart gaat is een 8,2. Driekwart van de respondenten gaat dierenwelzijn aan het hart.
- 20% van de respondenten denkt dat de varkenshouderij vervangen zal worden door vleesvervangers.
- Het overgrote deel van de respondenten vindt dieren minderwaardig aan de mens, een kwart vindt ze gelijkwaardig. Over het algemeen vinden mensen dat we goed moeten zijn voor alle dieren (72%), dat dieren recht op leven hebben (80%) en een eigen waarde hebben (99%).
- Wat betreft productiedieren, vindt iets minder dan de helft van de respondenten dat het dierenwelzijn is verbeterd in de afgelopen 10 jaar. Ze denken dat productiedieren in Nederland het beter hebben dan in het buitenland.
- Respondenten geven een 6,1 als cijfer voor hoe goed er wordt omgegaan met productiedieren.
- Ongeveer 40% van de respondenten vindt dat er geluisterd moet worden naar de wil van het dier.
- 30% geeft aan dat in de huidige veehouderij geen dierenwelzijn gewaarborgd kan worden, ten opzichte van 40% die het daar niet mee eens is.
- 60% van de respondenten staan in ieder geval negatief tegenover de megastallen, omdat ze denken dat dierenwelzijn hier niet gewaarborgd kan worden. Respondenten die in steden wonen en respondenten die dagelijks contact hebben met dieren hebben minder vertrouwen in het welzijn van dieren in megastallen.
- De helft van de respondenten kan niet accepteren dat varkens, kippen en koeien te weinig ruimte en stimulatie krijgen ondanks dat het geen negatieve gevolgen voor hun lichamelijke gezondheid heeft.
- 45% vindt dat varkens, kippen en koeien niet als productiedier gehouden moet worden als ze hun natuurlijke gedrag niet kunnen uitvoeren.
- Het beeld van de burger is dat een verkorte levensduur van productiedieren het gevolg is van het systeem van de veehouderij. Dit zou zorgen voor zieke en kwetsbare dieren en uitputting.
- 83% van de respondenten vindt dat een productiedier uit zijn lijden verlost mag worden als er geen uitzicht is op verbetering, terwijl 20% het ook aanvaardbaar vindt een productiedier te doden als het geen economisch voordeel meer brengt.
- Burgers zien een verschil in het doden van productiedieren voor het vlees en het doden van productiedieren doordat het dier ziek is geworden door een (te) hoge productie van melk, eieren, vlees dat dieren zijn tol eist, het ongemak van dieren en de consequenties die dit heeft, of het voortijdig doden van productiedieren door hoge ziektekosten. Het doden van productiedieren voor vlees vindt men minder erg.
- Een kwart van de respondenten is niet tevreden met de inspanning van veehouders, verzorgers en de overheid.
- De helft van de respondenten vindt dat dieren niet gedood mogen worden, ook niet als het pijnloos en snel gebeurt. Mensen vinden het wel goed als dieren worden gedood als het dier een gevaar vormt voor mensen (84%), als het dier lijdt (83%), of als het dier als voedsel gebruikt wordt (45%). Iets minder dan de helft van

de respondenten vindt dat het doden van dieren voor voedsel een geldige reden is. De consument wilt het liefst dat het niet zichtbaar is hoe of dat dieren gedood worden.

7. Adviesrapport geur bekennen. Combi-luchtwassers, varkenshouderijen en geurhinder.
Biesheuvel, P. J., Groothuijse, F., Jeurissen, El., Melse, R. W., & van Poll, R. (2019). Commissie overlegorgaan Fysieke Leefomgeving.

- Geurhinder heeft dagelijks een grote impact op de levens van omwonenden. Naast geurhinder ervaren ze ook vaak geluidsoverlast.
- Ook in hun eigen gemeenschap ervaren omwonenden problemen; zij vinden het lastig dat ze steeds moeten opkomen voor zichzelf. Vaak zorgt dit ervoor dat ze als lastig worden ervaren door anderen. Daardoor vinden ze het steeds moeilijker om voor hun eigen belangen te vechten. In de gemeenschappen zitten namelijk mensen die geallieerd zijn aan de veehouderij en mensen die er hinder van ervaren, met tegenstrijdige belangen.
- Er wordt vooral last ervaren van de megastallen met varkens. De omwonenden vinden dat de overheid en politiek falen om iets met de problemen te doen. Ze ervaren onmacht, onwil, onkunde en belangenverstrengeling.

9. Maatschappelijke waardering van Nederlandse landbouw en visserij 2017.
Kantar Public (2018).

- Het merendeel van de respondenten zegt bekend te zijn met de agrarische sector, doordat men woont op het platteland, familie heeft werken in de agrarische sector of vanuit de media.
- Respondenten geven de landbouw in Nederland een 7,7. 60% geeft een 8 of hoger. Dit is bijna gelijk met voorgaande jaren. Factoren die deze waardering voornamelijk beïnvloeden zijn het feit dat de agrarische sector het goed doet in Nederland en de waardering voor het harde werken van de boeren. Negatieve punten zijn te weinig aandacht voor milieu en dierenwelzijn.
- Als mensen meer bekend zijn met de agrarische sector, waarderen ze het ook meer.
- Driekwart van de respondenten heeft een positief beeld van de agrarische ondernemer, hier zit geen verschil in tussen mensen die wel of niet in de stad wonen. Wel is er een verschil in waardering van de agrarische sector en het platteland; mensen die niet in de stad wonen waarderen de agrarische sector en het platteland meer.
- De helft van de respondenten geeft aan dat ze geraakt worden door slecht nieuws uit de agrarische sector.
- Driekwart van de respondenten geeft aan dat er in de toekomst nog steeds agrarische bedrijven moeten bestaan.
- Ongeveer 70% van de respondenten hecht waarde aan het platteland, dit is hoger dan in 2015.
- Iets meer dan de helft van de respondenten hecht waarde aan de agrarische sector; respondenten vinden dat de agrarische sector een belangrijk aandeel heeft aan de Nederlandse samenleving.
- Ook zijn respondenten positiever over boeren in 2017 in vergelijking met 2015. 55-plussers en mensen die niet in steden wonen zijn het vaker eens met deze stellingen dan mensen van 18-34 jaar en mensen die wel in de stad wonen.

- Wat betreft duurzaamheid en voedsel vindt iets meer dan de helft van de respondenten het belangrijk dat er door de agrarische sector duurzaam voedsel wordt geproduceerd, al vindt maar een kwart van de respondenten duurzaamheid belangrijk als voedselwaarde.
- Duurzaamheid in de productie en duurzaamheid bij aankoop van voedsel wordt belangrijker gevonden door mensen die bekend zijn met de agrarische sector. Mensen die wel of niet in de stad wonen verschillen niet van elkaar op het gebied van duurzame voedselkeuzes.
- Het rapport noemt de volgende punten die als positief worden ervaren aan de agrarische sector:
 1. Agrarische sector doet het goed in Nederland
 2. Waardering voor hardwerkende boeren.
 3. Belangrijke bijdrage aan voedselvoorziening, samenleving en economie .
- Wat mensen als negatieve punten zien van de agrarische sector zijn de volgende:
 1. Te weinig aandacht voor milieu
 2. Te weinig aandacht voor dierenwelzijn
 3. Megastallen en massaproductie

10. Opinieonderzoek klimaatakkoord

de Vos, M., & van der Lelij, B. (2018). Motivaction

- In het onderzoek is gevraagd naar wat mensen vinden van bepaalde maatregelen om broeikasgrassen terug te dringen. 38% staat positief tegenover het verminderen van de productie en het eten van vlees en zuivel. Echter staat 23% hier negatief tegenover.
- Het houden van minder vee wordt voor een derde van de mensen als iets positiefs gezien, terwijl een kwart hier negatief tegenover staat. Bij zowel het verminderen van de productie en eten van vlees en zuivel als het houden van minder vee is een groot gedeelte neutraal.

11. De Agrifoodmonitor 2018 : Waardering van de Agri & Foodsector in beeld.

Onwezen, M., Bouwman, E., Reinders, M., & Taufik, D. (2018). Wageningen Economic Research.

- Over het algemeen is het beeld van de agrifoodsector vrij positief. Als verschillende agrifoodsectoren worden vergeleken, is te zien dat de waardering redelijk stabiel blijft.
- Respondenten zijn het meest positief over de tuinbouw en akkerbouw, en het minst positief over de pluimvee- en varkenshouderij.
- Er is een lichte daling in waardering van de melkveehouderij, akkerbouw, tuinbouw, supermarkten en voedingsmiddelenindustrie.
- Er is in de agrifoodmonitor ook gekeken naar voorspellers van de maatschappelijke waardering van de agrifoodsector. Er is gebleken dat positieve verklarende factoren de reputatie, betrokkenheid en vertrouwen in samenwerking van schakels zijn. Voedselveiligheid heeft ook een positief effect op waardering, al is het in mindere mate.
- Een negatieve verklarende factor is de associatie van beleid met betaalbaarheid en gemak.
- Factoren die de waardering ook negatief beïnvloeden zijn diervriendelijkheid en milieuvriendelijkheid.

- Betrokkenheid en vertrouwen in samenwerking in de agrifoodsector is gedaald en de reputatie en vertrouwen in voedselveiligheid is gestegen. De daling in betrokkenheid bij de agrifoodsector heeft voornamelijk gezorgd dat de waardering van de agrifoodsector licht is gedaald.
- Ouderen (58+ jaar) waarderen de agrifoodsector en melkveehouderij meer dan 18-38 jarigen en 38-58 jarigen. Ook waarderen ouderen de akkerbouw en tuinbouw meer dan 18 tot 38 jarigen en waarderen ze supermarkten meer dan 38 tot 58 jarigen.

14. Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij

Termeer, K., Dagevos, H., Breeman, G., & Hoes, A. (2013). Wageningen UR

- Uit de media-analyse, literatuuranalyse en interviews over de varkenshouderij blijkt dat er een institutioneel wantrouwen is ten opzichte van de varkenshouderij, dat boeren zich niet erkend en burgers zich niet gehoord voelen, en dat er bij boeren verborgen armoede en geen geld voor vernieuwing is.
- Bij het institutioneel wantrouwen stellen mensen zich de vraag of het geheel van publieke en private instituties die de varkenssector zijn, integer, onpartijdig en competent zijn. Dit wantrouwen wordt gevoed door het handelen en de houding van mensen die volgens de burger bij de sector hoort. Het institutioneel wantrouwen wordt bepaald doordat burgers ervaren dat de varkenshouderij een naar zichzelf gekeerde sector is, en daardoor gesloten overkomt. Daarnaast doordat er incidenten zich hebben voltrokken die in de ogen van de burger niet goed zijn aangepakt en waarbij verantwoordelijkheden waren afgeschoven. Daarbij zijn bepaalde voornemens niet waargemaakt. Ook hebben burgers het idee dat het in de varkenssector 'ieder voor zich' is en dat niemand verantwoordelijkheid neemt. Als laatste zitten er al lange tijd gevoelens van onbehagen bij de industriële varkenshouderij.
- Dit institutioneel wantrouwen is aanwezig bij een beperkt deel van de samenleving, de meeste mensen zijn onverschillig, maar door de media kan dit wantrouwen snel worden verspreid onder iedereen.
- Varkensboeren hebben het idee niet erkend en gerespecteerd te worden voor hun werk, terwijl burgers het gevoel hebben niet gehoord te worden. Ook als boeren hun best doen om te vernieuwen en verbeteren, blijkt dat de waardering vaak niet omhoog gaat. Boeren reageren hierop door zich bijvoorbeeld terug te trekken, te beklagen of in de verdediging te gaan. Dit heeft echter een negatief effect op het wantrouwen. Burgers hebben daarnaast het idee dat ze hun zorgen over onder andere gezondheid en veiligheid nergens kwijt kunnen. Als boer en burger met elkaar in gesprek zou gaan, zou dit positieve effecten kunnen hebben op het wantrouwen. Echter is vaak ook het tegenovergestelde het geval; ze gaan niet met elkaar in gesprek.
Daarnaast zijn er ook boeren die graag geld zouden willen investeren om het maatschappelijk vertrouwen omhoog te krijgen, echter kunnen ze het zich niet veroorloven.

19. Het oordeel van consument en burger over de veehouderij.

Bos, B., van Eijk, O., Goenee, C., & de Lauwere, C. (2008). Animal Sciences Group Wageningen.

- Dit onderzoek concludeert op basis van interviews met burgers dat burgers een zwart-wit beeld hebben ten aanzien van de veehouderij; dieren en het milieu zijn

slachtoffer van het houden van dieren voor economische doeleinden. Melkveehouderij en intensieve veehouderij scoren beide slecht. De behoeften van dieren vinden burgers heel belangrijk, maar ze denken dat dit niet geldt voor ‘de typische consument’ die kiest voor goedkope dierlijke producten en geen interesse heeft in dier en milieu. Het belangrijkste in het ideaalbeeld van burgers ten aanzien van houderijsystemen van productiedieren is dat dieren vrij kunnen rondlopen (Zie tabel 1 in het originele rapport voor meer elementen uit het ideaalbeeld). De veehouder, industrie en retailer zijn verantwoordelijk voor de omstandigheden waarin dieren leven. Burgers zien echter dat de veehouderij zich ontwikkelt in de gewenste richting en ze verwachten dat er in de toekomst een realistische balans is tussen natuur en dieren.

Waardering, betrokkenheid en zorgen t.a.v. platteland/landelijk gebied/natuur

In het kort:

Landschap en natuur:

Nederlanders waarderen het landelijk gebied met een 7.5, Brabant scoort iets lager dan het landelijk gemiddelde. De helft van de Nederlanders maakt zich veel tot grote zorgen over de toekomstige ontwikkelingen van het landelijk gebied in hun woonomgeving. Natuurbehoud wordt steeds belangrijker gevonden.

Zeer veel Nederlanders vinden het een morele verplichting om goed voor de natuur te zorgen en is een zelfde percentage ook van mening dat dit bevorderlijk is voor hun eigen gezondheid en kwaliteit van leven.

Land- en tuinbouw:

Ruim drie kwart van de Nederlanders is trots op de Nederlandse land- en tuinbouw. Nederlanders vinden dat de Nederlandse land- en tuinbouw beschermd en ondersteund moet worden.

Ruim 4 op de 10 Nederlanders vindt dat de overheid te weinig doet om een goed inkomen voor de boer te verzorgen.

Milieu:

Een ruime meerderheid van de mensen staat er voor open om anders te gaan leven om het milieu te verbeteren en vindt dat milieuverbetering bereikt kan worden door eenvoudiger te leven. Ruim een derde van de mensen denkt dat technologie het milieuprobleem zal oplossen. Bijna een kwart van de mensen is niet bereid meer te betalen om milieuproblemen op te lossen.

2. Maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving

Bouma, J. & de Vries, R. (2020). Planbureau voor de Leefomgeving.

- De kwaliteit van het platteland is volgens de meeste respondenten verbeterd in de afgelopen jaren, al neemt volgens hen ook de werkgelegenheid op het platteland af (TNS Opinion & Social, 2018).

- 32% van de Nederlandse ouders zouden het liefst niet willen dat hun kinderen in de landbouw gaan werken, wat in Europa het hoogste percentage is (TNS Opinion & Social, 2018).
- Bijna alle respondenten vindt het korten op de subsidie van een boer de manier om het niet houden aan voorschriften voor voedselveiligheid, milieubelasting, of dierenwelzijn te waarborgen.
- De respondenten vinden het goed zorgen voor vee belangrijk, en bijna de helft vindt dit een taak voor de boer (TNS Opinion & Social, 2018).
- Uit het panelonderzoek blijkt dat 85% van de respondenten natuurbescherming erg belangrijk vindt en driekwart vindt de bescherming van het platteland belangrijk.
- Volgens 44% van de respondenten doet de overheid te weinig om een goed inkomen voor de boer te verzorgen, en 32% vindt dat overheid meer moet doen voor de bescherming van de natuur.
- 90% vindt dat er een toekomst voor boeren in Nederland moet zijn, en iets minder dan een kwart denkt dat landbouw bijdraagt aan een vermindering in de biodiversiteit.
- 70% vindt het belangrijk om ervoor te zorgen dat de landbouw beter wordt voor het milieu.
- De verschillen in deze antwoorden zijn afhankelijk van opleidingsniveau en waar iemand woont. Hoe hoger opgeleid, hoe belangrijk ze de milieueffecten en dierenwelzijn vinden. Daarnaast zijn mensen met hogere inkomens sneller geneigd om meer te betalen voor milieuvriendelijk voedsel.
- Mensen die in de stad wonen zien het liefst meer nieuwe natuurgebieden, terwijl mensen die op het platteland wonen vooral belang hechten aan natuurbescherming en een toekomst voor boeren.
- Ook vinden mensen wonend in een stad het belangrijk dat de landbouw milieuvriendelijker wordt, en zijn ze eerder geneigd extra hiervoor te betalen.
- Hoger opgeleiden vinden dat boeren en burgers de natuur beter moeten beschermen en dat de landbouw milieuvriendelijker moet worden.
- 37% van de respondenten maakt zich zorgen over de bouw van megastallen.
- 80% van de respondenten vindt het een morele verplichting om goed voor de natuur te zorgen, een zelfde percentage is ook van mening dat dit bevorderlijk is voor hun eigen gezondheid en kwaliteit van leven.
- 60% staat er voor open om anders te gaan leven om het milieu te verbeteren en 60% vindt dat milieuverbetering bereikt kan worden door eenvoudiger te leven.
- Toch denkt ook 36% van de mensen dat technologie het milieuprobleem zal oplossen, en 23% is niet bereid meer te betalen om milieuproblemen op te lossen.

3. Nederlander bezorgd om krimp groen landschap

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland (*LTO Nederland*). (2020). *DirectResearch*.

- Respondenten vinden dat de Nederlandse land- en tuinbouw beschermd en ondersteund moet worden (75%).
- Daarnaast geeft 77% van de respondenten aan dat boeren en tuinders zorgen voor vitaliteit en leefbaarheid van het platteland.
- Men wil niet dat weidegebieden in de Randstad gebruikt worden om woningen op te bouwen. Zonnepaneelparken zouden volgens de respondenten niet gebouwd moeten worden op het platteland, maar juist in of nabij woongebieden.

- Ook is 77% van de respondenten trots op de positie die de Nederlandse landbouw en tuinbouw wereldwijd heeft op het gebied van kennis, innovatie en productiestandaarden.

6. Resultaten Nationale Landschapsenquête; Onderzoek naar visies en waardering van de Nederlandse bevolking over het landelijk gebied in Nederland.

Buijs, A., Nieuwenhuizen, W., Langers, F., & Kramer, H. (2019). Wageningen Economic Research

- Aantrekkelijkheid van het landelijk gebied (het gebied buiten de steden en dorpen; vaak is dit boerenland. Natuurgebieden als bossen, heide en duinen zijn geen onderdeel van deze enquête – definitie Nationale Landschap enquête) wordt gemiddeld gewaardeerd met een 7,5. Er zijn duidelijke ruimtelijke verschillen in de waardering. Zo scoort Drenthe gemiddeld een 8,1 en Zuid-Holland een 6,7. Noord-Brabant scoort met 7,3 iets onder het landelijk gemiddelde.
- De uitkomsten laten zien dat de waardering van het landelijk gebied toeneemt als er meer dieren en bomen, houtwallen en bloemen zichtbaar zijn. De aanwezigheid van bedrijventerreinen en wegen vermindert de aantrekkelijkheid echter. Beide uitkomsten zijn in overeenstemming met eerdere studies (De Vries et al., 2007 in de Nationale Landschap Enquête).
- De helft van de respondenten maakt zich veel tot grote zorgen over de toekomstige ontwikkelingen van het landelijk gebied in hun woonomgeving (zie Figuur 2.7 in het rapport). Dat geldt ook voor de helft van de inwoners van Noord-Brabant.
- Er bestaat brede steun voor mogelijke maatregelen voor het beschermen van het landschap. De meeste steun bestaat daarbij voor het financieel ondersteunen van boeren richting een meer natuurvriendelijke bedrijfsvoering. Supermarkten hebben daar volgens de respondenten (85%) ook een rol in. 95% van de respondenten zegt zelf bereid te zijn een hogere prijs te betalen voor natuur- en landschapsvriendelijk geproduceerde melk, 67% is bereid meer dan 15 cent per liter extra te betalen. Een beroep doen op de eigen verantwoordelijkheid van boeren scoort het laagst.

12. Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017.

De Boer, T. A., & Langers, F. L. (2017). Wageningen UR.

Dit rapport gaat voornamelijk over natuur en natuurbehoud. Hier zitten vergelijkingen in de tijd als tussen provincies in.

- Natuurbehoud wordt steeds belangrijker gevonden. De natuur wordt gezien als belangrijk voor de gezondheid, voor het nageslacht en om te genieten.
- 35-plussers en stedelingen vinden natuur voor de landbouw belangrijker dan jongeren.
- Een derde van de respondenten vindt dat er te weinig natuur in Nederland is.
- Men vindt dat landbouwbedrijven (81%) en burgers (79%) medeverantwoordelijk zijn voor natuurbehoud in natuurgebieden. Vooral laagopgeleiden vinden dat de verantwoordelijkheid bij de landbouw ligt.
- Voor natuur op het platteland vindt een derde landbouwbedrijven hoofdvantwoordelijk en een ruime meerderheid de overheid.
- Het beschermen van de natuur op het platteland wordt door 89% als zeer belangrijk gezien.

- 82% van de respondenten spreekt het aan om betrokken te zijn bij de natuur, met als belangrijkste motivaties betrokkenheid bij de woonomgeving, actief en gezond blijven en iets voor de maatschappij doen.
- 55% bezoekt vaker natuurgebieden en 41% bezoekt het platteland.
- Iets minder dan de helft van de respondenten heeft geld betaald voor de natuur, voornamelijk door het kopen van producten met een keurmerk (30%).
- Een kleine meerderheid van de respondenten doet iets aan natuurbescherming en een derde heeft wel eens iets gedaan wat betreft besluitvorming over natuur.
- Men wilt het liefst dat er zo weinig mogelijk menselijke invloed is op de natuur.

20. Opvattingen en meningen over het Nederlands platteland

Frerichs, R., & de Wijs, J. (2001). NIPO

- Driekwart van de respondenten is trots op de Nederlandse landbouw.
- Echter schat slechts 3% goed in dat we op de derde plek staan qua positie van de Nederlandse landbouw ten opzichte van andere landen. Een kwart schat in dat we in de top 10 staan, maar een kwart schat ook de landbouw niet hoger in dan op de 200ste plaats.
- Een derde van de respondenten vindt dat er alleen voedsel geproduceerd moet worden voor gebruik in Nederland, in plaats van te exporteren. De helft van de respondenten vindt dat export naar Europese landen moet kunnen.
- Daarnaast wordt het aantal varkens in Nederland overschat, terwijl het aantal kippen wordt onderschat.
- Voor 90% van de mensen in het platteland pas compleet als er koeien in de wei aan grazen zijn.
- Bijna de helft van de respondenten is in het afgelopen jaar wel eens bij een boerderij geweest.
- Op het platteland wandelen en fietsen mensen graag.
- Rust en ruimte zijn de belangrijkste functies van het platteland, erna voedselproductie.
- De aantrekkelijkheid van het landschap wordt voornamelijk bepaald door de natuurlijkheid van het landschap, de indrukken die je kunt opdoen, afwisseling van het landschap en de wisseling van seizoenen.

Verbinding van burgers met landbouw/voedselproductie en multifunctionele landbouw

In het kort:

Er zijn verschillende initiatieven waarbij actief verbinding wordt gezocht tussen agrarische ondernemers en de samenleving. Bedrijven die actief zijn in het leggen van verbindingen met de maatschappij kunnen samen het imago van het landbouwsysteem verbeteren. Mensen willen een afwisselend groen landschap met gezond, smakelijk en betaalbaar voedsel, waarin men ook kan recreëren, en boerenbedrijven die men kan bezoeken om contact te maken met dieren, het voedselproductieproces en het boerenleven. Over het algemeen bezoeken mensen een boerderij voor de dieren, de veilige omgeving, de boer(in), huisverkoop en het kunnen zien van de productie van voedsel.

Een andere vorm van verbinding is dat mensen zelf hun eigen voedsel kweken. Mensen doen dat vooral als hobby en om het buiten zijn.

8. Prosumptie in de polder. Een verkenning van de zelf voedsel producerende consument in Almere.

Veen, E., Jansma, J. E., Dagevos, H., & van der Schans, J. (2019). Wageningen UR

- Prosumptanten zijn mensen die zelf groente/fruit etc. verbouwen en consumeren.
- Het grootste aantal prosumptanten hebben iets in de achtertuin of op de vensterbank. Minder vaak werken mensen in een volkstuin of buurttuin.
- Prosumptanten verbouwen voornamelijk fruit, groenten en kruiden.
- Prosumptanten geven aan dat de motivatie om te prosumeren vooral is dat ze het leuk vinden om te tuinieren, als hobby en het buiten zijn, en omdat ze het leuk vinden zelf iets te maken. Duurzaamheid en gezondheid zijn minder belangrijke factoren.
- Volkstuinders vinden gezond bezig zijn, weten wat je eet, betere smaak en voldoening belangrijk, terwijl buurttuinders vaak duurzaamheid belangrijker vinden.
- Mensen die prosumeren maken minder gebruik van de supermarkt dan mensen die niet prosumeren, ze doen vaker boodschappen bij alternatieven voor de supermarkt. Prijs is hierbij de belangrijkste factor, naast het seizoen. Prosumptanten geven wel aan dat duurzaamheid belangrijk is.

13. De kunst van verbinden; Pluriforme praktijkvoorbeelden binnen en buiten de agrifoodsector.

Dagevos, H., de Bakker, E., Vogelzang, T., Meeusen, M., Bongers, R., van den Brink, E., ... & Sasburg, H. (2015). LEI Wageningen UR

In dit rapport worden voorbeelden van initiatieven in de agrifoodsector besproken die burgers verbinden met de sector.

- Hierbij kan verbonden worden vanuit het gangbare, wat betekent dat er een top-down aanpak wordt gebruikt waarbij de verbinding voornamelijk door economische en beleidsmatige overwegingen tot stand komt. De motivatie is voornamelijk zakelijk en richt zich van Business to Business. Er wordt verwacht dat burgers na succes vanzelf komen. Voorbeelden hiervan zijn Floriade, Suikerkaas+, Agri Meets Design, Biopark Terneuzen.

- Een andere soort verbinding is die met het gangbare. Deze initiatieven zijn afhankelijk van het enthousiasme van een aantal mensen. Hierbij zijn openheid, inlevingsvermogen, geduld en empathie belangrijke factoren om verbindingen te maken. Voorbeelden van initiatieven zijn: Netwerk Boer Bier Water, Food Design Lab, Netwerk de Peelhorst.
- De laatste soort verbinding is die weg van het gangbare. Deze initiatieven zijn gestart uit een ontevredenheid en het idee dat het beter of anders kan. Hierbij worden verbindingen gezocht met consumenten die gelijke normen en waarden hebben. Consumenten moeten hierbij een beter beeld krijgen van waar het voedsel vandaan komt en wie de producenten zijn. Er is aandacht voor waarden als duurzaamheid en dierenwelzijn. Voorbeelden van initiatieven zijn: Oregional, Koop een Koe, Buitengewone Varkens.

15. De Groene trekker: wensen van burgers voor de multifunctionele landbouw

Caron-Flinterman, F., Alebeek, F., de Jong, D., van Eijk, O., Ferwerda, R., & Bremmer, B. (2010). Wageningen UR.

- In het rapport wordt op basis van literatuuronderzoek geconcludeerd dat de wensen van burgers bij landbouw en het platteland vooral gebaseerd zijn op een vrij conservatief en idyllisch beeld van het landschap en de landbouw. Men wil een afwisselend groen landschap met gezond, smakelijk en betaalbaar voedsel, maar waarin men ook kan recreëren, en boerenbedrijven die men kan bezoeken om contact te maken met dieren, het voedselproductieproces en het boerenleven.
- Vier consultatierondes met vier verschillende groepen burgers (vertegenwoordigers van de traditionele en moderne burgerij, een groep postmaterialisten, opwaarts mobilen en traditionele allochtone Nederlanders; zie voor de eerste drie figuur 1 Mentality-milieus van Motivaction) laten zien dat naast multifunctionele landbouw aan veel van de bovengenoemde wensen voldoet, specifieke doelgroepen ook specifieke wensen hebben ten aanzien van multifunctionele landbouw.
- Van de bestaande doelgroepen komt de traditionele burgerij (meestal mensen van middelbare leeftijd voor wie kernwaarden gezin en traditionele normen en waarden zijn) vooral voor traditie, herinnering, voedselkwaliteit en een mooi landschap naar de boerderij. De moderne burgerij (doelgroep is van alle leeftijden en inkomensniveaus, mensen die zoeken naar evenwicht tussen traditie en moderne waarden, ook hier staat gezin centraal) komt meer voor ontspanning, vermaak en consumptie. De postmaterialist zal eerder komen voor de natuur, de ruimte, rust en voor de authenticiteit, puurheid en lokaliteit van producten.
- De opwaarts mobilen (carrièregerichte individualisten) en traditionele allochtone Nederlanders zien de auteurs als potentieel interessante nieuwe doelgroepen. Voor beide groepen is gezond voedsel bijvoorbeeld belangrijk, maar opwaarts mobilen zouden op zoek zijn naar individualiteit, luxe, gemak en vermaak, terwijl voor de Turkse groep gezellig samenkomen met familie of vrienden en aan actieve deelname aan alle fasen van het voedselproductieproces, van oogsten tot koken van belang is.

16. Food op de boerderij. Consumentenonderzoek naar bedrijfsbezoeken en koopgedrag in de boerderijwinkel.

de Winter, M., de Jong, D., Kamstra, J., & Roest, A. (2010). Wageningen UR.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van zowel vragenlijsten die zijn voorgelegd aan mensen die een Open Dag hebben bezocht op de boerderij, en een online panel.

- Over het algemeen bezoeken mensen een boerderij voor de dieren, de veilige omgeving, de boer(in), huisverkoop en het kunnen zien van de productie van voedsel.
- De meeste respondenten gaan met iemand van het gezin naar de boerderij.
- 89% vindt de boerderij authentiek, 56% traditioneel en 44% modern.
- Boerderijbezoeken worden beoordeeld met een 8.1, en 40% van de mensen blijven langer dan 1.5 uur op de boerderij bij een open dag.
- Meer dan de helft van de mensen zou de boerderij ook bezoeken als deze niet biologisch was, en over het algemeen bezoeken mensen 1 of 2 keer per jaar de boerderij.
- Wat betreft de producten, zijn de motieven vaak prijs, smaak, kwaliteit, vers en lekker. Een voordelige prijs is hierbij de belangrijkste aankoopfactor, terwijl smaak de reden is waarom mensen producten direct van de boerderij kopen.
- Wat mensen tegenhoudt is vaak de afstand en gelegenheid.
- Groente, fruit, eieren en aardappelen worden het meest gekocht.
- Volgens respondenten onderscheidt de boerderij zich van de supermarkt op smaakvolle producten, kennis van zaken, betrouwbaarheid, klantvriendelijkheid, genot en mooie producten.

17. Verbindingen tussen agrarische ondernemers en burgers. Een verkennend onderzoek naar verschillende typen bindingen

Veen, E., Vermeulen, P., de Wolf, P., & Schoorlemmer, H. (2010). Wageningen UR

De context waarbinnen de verbinding tussen boer en burger is bekeken is vanuit de verschillende ontwikkelingen. Enerzijds de observatie dat boeren en burgers van elkaar zijn verwijderd, wat zou kunnen leiden tot een afname van draagvlak voor de land- en tuinbouw. Anderzijds is er meer interactie tussen agrarische ondernemers en burgers, waarin agrarische ondernemers het contact juist opzoeken (vermaatschappelijken). Als het gaat om burgers dan benoemen de auteurs de diversiteit onder burgers; zij die van alles vraagt van de boer op het gebied van duurzaamheid en dierenwelzijn terwijl ze daar als consument niet voor wil betalen tot aan burgers die meer biologisch, diervriendelijk(er) en lokaal geproduceerd voedsel willen.

In dit rapport zijn mogelijke verbindingen tussen boer en burger bekeken. Er is een framework met daarin vijf verschillende vormen van verbinding (interactie) tussen ondernemer en burger opgesteld. In het framework wordt de burger onderscheiden in vijf typen; de bezoeker, buurman, goldcard member, partner en (mede)verantwoordelijke. De auteurs stellen dat in verschillende situaties verschillende verbindingen passend zijn. Ze benadrukken dat verbinding met burgers moet passen bij de ondernemer, diens bedrijfsdoelen en strategie. Bedrijven die actief zijn in het leggen van verbindingen met de maatschappij kunnen samen het imago van het landbouwsysteem verbeteren.

18. Food & fun op de boerderij: Consumentenpercepties – hoe beleven consumenten multifunctionele ‘biologische’ landbouw.

de Jong, D., Kamstra, J., Roest, A., & de Winter, M. (2009). Wageningen UR

Dit artikel gaat over de multifunctionele landbouw, over food (productie en verkoop van producten) en fun (recreatie op boerderij).

- Mensen zijn positief over de boerderij en hebben hier vaak nostalgische herinneringen aan.
- Ze zien het als een uitstapje voor het gehele gezin, waarbij de kinderen zowel kunnen spelen als kunnen leren van de boerderij. Ze kunnen ontspannen in de natuur en genieten van de dieren. Aspecten die hierbij horen zijn rust, ruimte, ritme en natuur.
- Daarnaast vinden ze het belangrijk als ze het gehele productieproces kunnen zien en ervaren, dit zorgt zowel voor het educatieve aspect voor kinderen als het gevoel van echtheid.
- Het kopen van producten op de boerderij wordt gezien als een totaalproces; waarbij zowel het bezoek aan de boerderij als de aanschaf van producten hoort.
- Gezondheid is het belangrijkste aspect om producten op de boerderij te kopen, net als smaak, versheid, exclusiviteit, prijs en het feit dat je van alles kan proeven.
- De boer(in) is ook belangrijk; hij/zij kan het beste het verhaal van de boerderij vertellen en heeft passie. Dit zorgt voor een betere beleving van de boerderij en zorgt ervoor dat mensen sneller geneigd zijn producten te kopen.
- Als mensen een goed gevoel bij de boerderij krijgen, hebben ze ook vaak het idee dat het biologisch is.
- Mensen willen het liefst niet zien dat de boerderij commercieel is.
- Het belangrijkste is dat er dieren zijn, dat de boer(in) er is, dat er producten worden verkocht die zijn gerelateerd aan de boerderij en dat je als klant hartelijk wordt ontvangen.

3.3.2 Noord-Brabant

Platteland/landelijk gebied/natuur

In het kort:

Brabanders vinden voldoende natuur en landschap in de woonomgeving belangrijk. De meeste Brabanders vinden ook dat er genoeg natuur en landschap in de woonomgeving te vinden is. Het ideale buitengebied bestaat volgens Brabanders uit natuur, rust en wonen.

Brabantse omwonenden van mestbewerkingsinstallaties zijn bezorgd over de gezondheidseffecten die de mestbewerkingsinstallaties kunnen hebben op de lange termijn en over hun veiligheid.

21. Risicoperceptie en mestbewerking

van den Hout, K., & Vermeulen, L. (2019). GGD en RIVM

In het onderzoek zijn 10 omwonenden van een mestbewerkingsinstallatie geïnterviewd, allemaal in Noord-Brabant.

- De omwonenden zijn bezorgd over de gezondheidseffecten die de mestbewerkingsinstallaties kunnen hebben op de lange termijn. Een aantal van de omwonenden ervaart al gezondheidsklachten (ademhalingsklachten, stress en geurhinder).
- Ook geluidsoverlast van het transport is hinderlijk.
- Omwonenden noemen Q-koorts niet vaak als iets waar ze bezorgd over zijn.
- Omwonenden zijn wel bang voor hun veiligheid, met name zijn ze bang voor explosies.
- Ook zijn ze bang voor onbekende emissies die uit de onbekende grondstoffen komen van de mestbewerkingsinstallatie. Bezorgdheid zit hem ook in het gebruik van nieuwe technieken; omwonenden zijn bang voor mogelijke onbekende effecten.
- Wat betreft het contact met de mestbewerker, melden een aantal omwonenden zaken als intimidatie, bedreigingen en sociale druk.
- Over het algemeen hebben omwonenden weinig vertrouwen in instanties en in de ondernemer, omdat ze niet het idee hebben dat ze serieus genomen worden. Omwonenden hebben namelijk het idee dat hun klachten wat betreft geurhinder niet worden opgelost, dat ze niet tijdig worden ingelicht over bepaalde processen of dat de regelgeving wordt omzeild.
- In een literatuuronderzoek voorafgaande aan de interviews zijn risicoperceptie factoren onderzocht die bezorgdheid versterken. In het geval van de omwonenden die geïnterviewd zijn, zijn de volgende te vinden: Onvrijwilligheid van blootstelling, geringe controle over het proces, het gebrek aan voordelen voor de omwonenden zelf, onbekendheid van risico's en het gebrek aan vertrouwen in instanties en de mestbewerker. Hierbij spelen factoren uit de sociale context ook een rol: machtsverhoudingen, rechtvaardigheid en het recht om te weten.

22. Adviesrapport geur bekennen. Combi-luchtwassers, varkenshouderijen en geurhinder Biesheuvel, P. J., Groothuijs, F., Jeurissen, El., Melse, R. W., & van Poll, R. (2019). *Commissie overlegorgaan Fysieke Leefomgeving*.

In Nederland is het percentage ernstig geurgehinderden 2.5%, in Noord-Brabant ligt dit gemiddeld op 3.2%. In Oost-Brabant is de geurhinder het hoogst.

25. Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017.

De Boer, T. A., & Langers, F. L. (2017). Wageningen UR

Driekwart van de Noord-Brabanders is het eens met de stelling dat mensen zich teveel zorgen maken over de toekomst van de natuur.

26. Brabantscan

GGD (2016).

Voor elke gemeente in Noord-Brabant kan je de score zien van een aantal vragen. Die scores kunnen vergeleken worden met de subregio, GGD-regio, Provincie, stedelijkheid en andere gemeenten in Brabant.

De meest relevante vragen zijn:

- Wordt ernstig gehinderd door geluid (19-64 jaar)?
- Wordt ernstig gehinderd door geur (19-64 jaar)?
- Bezorgd over de invloed van de omgeving op de gezondheid (19-64 jaar)?
- Bezorgd over infectieziekten overdraagbaar van dier op mens?

- Bezorgd over blootstelling aan resistente bacteriën?
- Bezorgd over blootstelling aan fijnstof?
- Bezorgdheid over gezondheid door veehouderij in de buurt (19-64 jaar)?
- Type veehouderijbedrijf waar men het meest bezorgd over is ?

30. Beleving van natuur en landschap in Brabant. Draagvlak- en belevingsonderzoek voor het provinciaal natuur- en landschapsbeleid.

van den Berg, A. E. (2012).

- Als gevraagd wordt of de natuur en het landschap van Brabant vooruit of achteruit is gegaan, antwoordt het grootste gedeelte dat het gelijk is gebleven. Daarnaast vinden meer mensen dat natuur en landschap vooruit zijn gegaan, in vergelijking met mensen die vinden dat het achteruit is gegaan.
- Het cijfer dat Brabanders geven aan natuur is een 7,4 en aan landschap een 7,2.
- Voldoende natuur en landschap in de woonomgeving is voor Brabanders belangrijk. De meeste Brabanders vinden ook dat er genoeg natuur en landschap in de woonomgeving te vinden is.
- De reden voor Brabanders om natuur en landschap op te zoeken is om er tot rust te komen en om te genieten. Andere redenen zijn om sociaal bezig te zijn en fysieke beweging te krijgen, om natuur te ervaren en te leren kennen. De laatste reden is om over het leven na te denken.

Veehouderij

In het kort:

Bijna driekwart van de Brabanders vindt het belangrijk dat de veehouderij in Brabant moet blijven bestaan. Zij hebben er vertrouwen in dat de veehouders die ze tegen komen een positieve bijdrage leveren aan het landschap en zorg dragen voor een goede omgeving. Brabanders gunnen de veehouderij de ruimte, mits de sector zich aan de eisen houdt. Volksgezondheid is de belangrijkste voorwaarde. Degenen die in het buitengebied wonen, reageren iets kritischer dan de rest op de vragen over de ruimte die ze agrariërs willen bieden. Er is kennelijk geen verschil tussen degenen die in de stad opgroeiden en buiten zijn gaan wonen en degenen die in dorp of buitengebied zijn opgegroeid. Brabanders verwachten een actieve rol van de provinciale overheid als het gaat over wet en regelgeving en de handhaving daarvan (belonen/bestrafen).

In Brabant is ernstige geurhinder hoger dan het landelijke gemiddelde, vooral in Oost-Brabant. Bij hogere geurbelasting wordt er ook daadwerkelijk meer geurhinder ervaren.

23. Volksgezondheid en veehouderij: alles op een rij.

Ruiter, M., & Rougoor, C. (2017). Brabantse Milieufederatie.

- De leefbaarheid van omwonenden van de veehouderij is voor een aantal mensen een probleem geworden, door zowel geluidshinder als verkeersonveiligheid.
- Uit een enquête in Deurne blijkt dat 5% dagelijks de ramen gesloten houdt door de geuroverlast, een derde had hinder van de geur (Brunenberg, 2015). Ook gaf 45% aan bezorgd te zijn over de drukte van het verkeer rondom de veehouderij en 12% ondervindt overlast door ongeschikte wegen.
- Omwonenden van veehouderijen hebben vaker last van luchtwegklachten, irritatie van ogen, stress, hartkloppingen, hoofdpijn, misselijkheid en verminderde stemming. Ze geven aan een verminderde kwaliteit van leven te hebben (Nijdam, 2011).
- Toch zijn Brabanders tevreden over hun leefomgeving (Het PON, 2009), al is het grootste aantal actiegroepen over leefbaarheid rondom veehouderijen te vinden in Brabant en Limburg.
- Men ervaart overlast, en maakt zich zorgen over de gezondheid. De verkoopbaarheid van huizen en verdwijning van landschap is ook iets waar mensen zich zorgen over maken. Ze vertrouwen de lokale politiek en de boeren niet meer, en de sociale binding met mensen in de buurt wordt aangetast (Bokma-Bakker, 2011).

24. Brabanders over de veehouderij – Een onderzoek naar vertrouwen ten behoeve van monitoring van de Transitie Agrofood

Vinckx, K., & Verhoeven, L. (2017). Het PON

- De meeste Brabanders maken gebruik van het buitengebied als recreant. In tweede en derde instantie als passant en bewoner. Het ideale buitengebied bestaat volgens Brabanders uit natuur, rust en wonen.
- 85% van de Brabanders komt weleens een veehouderij tegen in het buitengebied. Van deze groep Brabanders is 29% goed bekend met de veehouders en hun werk, 54% enigszins bekend en 17% niet bekend.
- Tweederde van de Brabanders die weleens veehouders tegenkomen in het buitengebied heeft er vertrouwen in dat deze veehouders die zij tegenkomen een positieve bijdrage leveren aan het landschap en zorg dragen voor een goede omgeving. Een ruime helft van deze groep Brabanders zegt dat de veehouders die zij tegenkomen hun bedrijfsvoering afstemmen op de behoeften van de medemens.
- Bijna driekwart van de Brabanders vindt het belangrijk dat de veehouderij in Brabant moet blijven bestaan.
- Rol van de overheid: Een ruime meerderheid is positief over de ambitie van de provinciale overheid ten aanzien van de agrofoodsector; “Provincie Noord-Brabant stimuleert een vitale, maatschappelijk gewaardeerde en bedrijfseconomisch gezonde agrofoodsector die opereert in evenwicht met de omgeving en met maximale aandacht voor gezondheid, dierenwelzijn en milieu”. Tegelijkertijd heeft iets meer dan een kwart er vertrouwen in dat de ambitie voor 2020 wordt waargemaakt.

27. Geurhinder van veehouderij nader onderzocht: meer hinder dan handreiking Wgv doet vermoeden? Actualisatie blootstellingsresponsrelatie tussen gemodelleerde cumulatieve geurbelasting en geurhinder in Noord-Brabant en Limburg-Noord.

Geelen, L., Boers, D., Brunekreef, B., & Wouters, I. (2015). Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid van de GGD'en van Brabant/Zeeland en het Institute for Risk Assessment Sciences van Universiteit Utrecht

- Geurhinder heeft een positieve associatie met geurbelasting, voor zowel runderen, varkens als pluimvee. Dus bij hogere geurbelasting wordt er ook daadwerkelijk meer geurhinder ervaren.
- De geurhinder die ervaren wordt door de respondenten is hoger dan wat verwacht wordt op basis van Wet geurhinder veehouderij.
- Geurhinder door varkenshouderijen werd het vaakst gemeld, gevolgd door pluimvee en rundvee.
- Echter bij een gelijke geurbelasting ervaren mensen de meeste geurhinder van pluimvee.
- Uit het onderzoek bleek dat geurhinder vaker werd ervaren door oudere mensen, mensen met astma en neusallergieën. Mensen die roken ervaren minder geurhinder, terwijl mensen die zijn gestopt meer geurhinder ervaren dan mensen die niet roken.

28. Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij

Termeer, K., Dagevos, H., Breeman, G., & Hoes, A. (2013). Wageningen UR

- Uit interviews met vertegenwoordigende partijen in Brabant blijkt dat de maatschappelijke waardering zowel lokaal als landelijk laag is.
- Dit volgens de geïnterviewden door het:
 - niet integraal benaderen van problemen, door bijvoorbeeld technische oplossingen te bedenken die negatieve effecten kunnen hebben.
 - Werken aan een efficiëntere en kosteneffectieve sector, daardoor veel afhankelijkheid tussen onderdelen en weinig flexibiliteit.
 - Naar binnen gericht en zwijgzaam zijn. Signalen worden niet opgepikt en situaties worden niet serieus genomen.
 - Het missen van een persoon die de varkenshouderijsector in beweging krijgt.
- Uit de interviews is ook gebleken dat een aantal taboes al zijn doorbroken:
 - Aanspreken van varkenshouders die niet voldoende presteren en achterblijven
 - Het bespreken van de sanering en vermindering van dieren.
- Er zijn een aantal positieve ontwikkelingen om de boer en omwonenden met elkaar in gesprek te krijgen:
 - Boeren met de burens (lokale participatieve aanpak)
 - Het Verbond van Den Bosch (leveringsvoorwaarde wordt hoger in retail)
 - Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij (innovatieve projecten worden gesteund)

29. Brabantpanel motie 28a: Transitie stad-platteland en de veehouderij.

Geerken, G., Cox, S., Stultjens, E., & Tan, M. (2012). Het PON

- Tussen 2007 en 2012 is, ondanks alle onrust en veranderingen zoals ‘op mens overdraagbare dierziekten’ en ‘megastallen’, de waardering voor het platteland van Brabanders licht gestegen, van 7,5 naar 7.7. Het platteland wordt vooral geassocieerd met boeren, groen, dorpen en ruimte en rust. Het Brabantse platteland is aantrekkelijk door de natuur, het landschap en de rust. Hoogste prioriteit als functie van het platteland wordt achtereenvolgens genoemd: natuur, landbouw, wonen, recreatie, werken en waterberging. Brabanders beleven en gebruiken het platteland op een vergelijkbare wijze.
- Brabanders gunnen de veehouderij de ruimte, mits de sector zich aan de eisen houdt. Een overgrote meerderheid (80%, respectievelijk 90%) vindt dat de overheid mee zou moeten betalen aan de verplaatsing van veehouderijen als de kwetsbare natuur respectievelijk de volksgezondheid anders in gevaar komt. Bij de vraag over volksgezondheid verbindt circa 65% daaraan de voorwaarde: ‘alleen als het bedrijf zich aan alle wet- en regelgeving gehouden heeft’ en 25% vindt dat de overheid onvoorwaardelijk moet bijdragen. Bij de vraag over kwetsbare natuur is die verhouding vergelijkbaar. Voldoet een bedrijf aan alle eisen voor milieu, dierenwelzijn en inpassing in het landschap, dan vindt 25% dat het aantal dieren op het bedrijf onvoorwaardelijk aan regels moet worden gebonden, 45% vindt dat dit afhangt van welke diersoort wordt gehouden, 20% vindt regels niet nodig en 5% antwoordt: ‘dat weet ik niet’. Een meerderheid (60%) vindt dat de overheid veehouderijbedrijven moet belonen als deze voldoen aan hogere eisen die nu wettelijk verplicht zijn (milieu, dierenwelzijn, geur, natuur). En 90% vindt dat de overheid bedrijven moet bestraffen die niet aan de geldende eisen voldoen. Een overgrote meerderheid (90%) wil strengere regelgeving als de gezondheid van de bevolking en/of de kwaliteit van natuur daar om vragen. 60% wil dat zonder voorbehoud en 30% wil strengere regels, tenzij daardoor de ontwikkelingsmogelijkheden van de bedrijven worden beperkt.
- Degenen die in het buitengebied wonen, reageren iets kritischer dan de rest op de vragen over de ruimte die ze agrariërs willen bieden. Er is kennelijk geen verschil tussen degenen die in de stad opgroeiden en buiten zijn gaan wonen en degenen die in dorp of buitengebied zijn opgegroeid. De regio West-Brabant vertoont een licht afwijkende reactie van de rest van Brabant. Dat kan verband houden met de geringere omvang van de veestapel daar. Het opleidingsniveau leidt nauwelijks tot andere keuzen.
- Opvallend is vooral dat mensen die gezondheidsproblemen door dierziekten direct ervaren hebben ook genuanceerd reageren op de ruimte voor veehouderij, mits aan de relevante condities wordt voldaan.
- Volksgezondheid is de belangrijkste randvoorwaarde voor het bieden van ruimte aan de agrariërs. 32% van de deelnemende Brabantpanellleden heeft zelf, via familie of via de buurt directe ervaring (gehad) met gezondheidsproblemen als gevolg van dierziekten. Opvallend is dus dat een meerderheid van degenen die met deze gevolgen van dichtbij ervaring hebben ruimte aan de veehouderij wil bieden, mits als aan alle eisen wordt voldaan. De verantwoordelijkheid voor het platteland legt men vooral bij de overheid, maar meer dan in 2007 blijkt dat het

ook een zaak van de agrariërs is. De volksgezondheid krijgt een iets hogere prioriteit dan natuur als het gaat om het motief voor een actieve rol van de provincie.

- Brabanders verwachten een actieve rol van de provinciale overheid. De provinciale overheid moet actief bijdragen aan verplaatsing van bedrijven, vindt 93% als de volksgezondheid in geding is, waarvan 67% daar condities aan verbindt (heeft het bedrijf zich aan de regels gehouden). Deze mening over de rol van provincie is 87% toegedaan als het gaat om natuur, waarvan 60% daar condities aan verbindt.
- De provincie blijft de meest verantwoordelijke overheid voor het platteland, de agrarische sector wordt in 2012 wel meer verantwoordelijk gehouden dan in 2007.

4 Voedselsysteem

4.1 Inleiding

In dit tweede deel van de quickscan presenteren we de inzichten uit recente publicaties voor wat betreft de waardering van burgers en hun (koop)gedrag ten aanzien van het voedselsysteem. Voor dit onderdeel zijn 23 verschillende publicaties bestudeerd, die onderverdeeld zijn in Nederland en Noord-Brabant. De bestudeerde publicaties worden eerst gepresenteerd in een overzicht en worden hierin op volgorde van publicatiejaar gesorteerd en genummerd. Vervolgens worden per subthema de hoofdpunten uit de kernpublicaties benoemd. Door middel van het nummer van de kernpublicatie kan dan vanuit elk subthema teruggekeken worden in het overzicht.

4.2 Overzicht kernpublicaties

	Titel publicatie	Jaartal	Eenmalig of terugkerend	Opdrachtgever – opdrachtnemer	Onderzoeks-methode	Steekproef	Actueel gedrag	Toelichting
Nederland								
31	Onwezen, M., Bouwman, E., Taufik, D., & Galama, J. Agrifoodmonitor 2020: Waardering van de Agri & Food-sector van 2012 tot nu.	2020	Terugkerend Trend vanaf 2012	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Vragenlijst.	Steekproef: random verdeeld in acht groepen met vragen over specifieke agrifoodsector. Respons: 1 ^e meting 3200. 2 ^e meting twee weken later: 2080. Vergelijking gemaakt met 2012 (N = 3290), 2014 (N = 3603), 2016 (N = 2603), 2018 (N = 3200). Daarnaast ook 200 mensen die zowel in 2018 als in 2020 de vragenlijst hebben ingevuld.	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het voedselsysteem en de agrifoodsector. In agrifoodmonitor 2020 stuk over effecten van Covid-19. Onderzoekers van Agrifoodmonitor hebben aangegeven dat het mogelijk is om (sommige) resultaten op Brabant niveau te berekenen.
32	Planbureau voor de Leefomgeving Balans van de Leefomgeving 2020. Burger in zicht, overheid aan zet.	2020	Terugkerend	Opdrachtgever & opdrachtnemer: Planbureau voor de Leefomgeving	Literatuuronderzoek	Dit onderzoek pakt resultaten van achtergrondstudies, uitgevoerd door PbL, samen. Daarbij worden ook resultaten uit andere bronnen besproken. Door middel van interne en externe review is gekeken of de kwaliteit voldoende was en er geen fouten in stonden.	Nee	Houding van Nederlanders
33	Kanne, P., de Jong, J., van Noort, L., & Rosegg, D.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: Binnenlands bestuur Opdrachtnemer: I&O research	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 jaar en ouder Steekproef: Het grootste deel van de respondenten komt uit	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van (duurzaam) voedsel(keuzes) en gedrag gemeten aan de hand van vragenlijst.

	Duurzaam denken is nog (steeds) niet duurzaam doen.					het I&O research panel, een klein gedeelte uit het PanelClix panel. De resultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, huishoudgrootte, opleidingsniveau, regio en stemgedrag bij de Tweede Kamer verkiezingen (2017). Respons: N = 2196		
34	LTO LTO-onderzoek: Consument wil wel, maar betaalt nog niet voor verduurzaming.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: LTO Opdrachtnemer: DirectResearch	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders Steekproef: De resultaten zijn gewogen naar Nederland en representatief op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Respons: N = 1560	Nee	Gedrag / houding van Nederlanders ten aanzien van duurzaam voedsel
35	Galama, J., Dagevos, H., & Hopster, H. Enkele maatschappelijke thema's van landbouw en voedsel nader bepaald; Een aanvullende analyse op de houtskool-SWOT. Wageningen	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Literatuurstudie en kennis van experts	Er zijn interviews gehouden met experts op verschillende thema's	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van landbouw en voedsel.
36	LTO Nederlander overschat uitgaven voedsel.	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: LTO Opdrachtnemer: DirectResearch	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders Steekproef: De resultaten zijn gewogen naar Nederland en representatief op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Respons: N = 1560	Deels	Cijfers die het verschil laten zien tussen wat mensen denken dat ze uitgeven aan voedsel en wat er werkelijk wordt uitgegeven.
37	LTO	2020	Eenmalig	Opdrachtgever: LTO	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van de vleestaks en het

	Onderzoek: Vleestaks niet populair.			Opdrachtnemer: DirectResearch		Steekproef: De resultaten zijn gewogen naar Nederland en representatief op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Respons: N = 1560		verminderen van het eten van vlees.
38	Soethoudt, H., & Vollebregt, M. Monitor Voedselverspilling: update 2009-2018: Hoeveel kilo gaat er in Nederland verloren?	2020	Terugkerend	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Food & Biobased Research	Berekeningen met openbare cijfers over afvalverwerking, veevoerproductie, consumentenafval, primaire productie en hernieuwbare energie.	Exacte getallen kunnen niet worden gegeven, omdat de data incompleet is. Experts maken aannames over de minimale en maximale hoeveel voedsel.	Ja	Cijfers van de totale voedselverspilling in Nederland.
39	Dagevos, H., Verhoog, D., van Horne, P., & Hoste, R. Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2018.	2019	Terugkerend	Opdrachtgever: Wakker Dier Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Verbruik van vlees per jaar wordt afgeleid uit het aantal slachtingen van dieren, de invoer en uitvoer van vlees (CBS) en de voorraadmutaties.	Voor de voorraadmutaties bestaat geen bron. Hier is op basis van expertise een inschatting gemaakt, waarbij ook een inschatting wordt gemaakt van de binnenhuisconsumptie van vlees door middel van GfK data, gebaseerd op aankopen van een panel van 6000 personen.	Ja	Vleesconsumptie per Nederlander.
40	Sodderland, M., & Zuiderduin, M. Duurzaamheid in Nederland: Houding, beleving en gedrag van verschillende doelgroepen	2019	Eenmalig	Opdrachtgever: Raad voor de leefomgeving en infrastructuur Opdrachtnemer: Motivaction	Online community: Open vragen, creatieve opdrachten en discussies op forum.	Steekproef: Door middel van E-safari een online community gestart. Steekproef met spreiding naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, gezinssamenstelling en regio. Respons: N = 16, verdeeld over 5 milieus.	Nee	Houding en gedrag van Nederlanders behorende tot een milieu wat betreft duurzaamheidswaarden, ten aanzien van voedsel.
41	Schukken, Y. H., van Trijp, J. C. M., van Alphen, J. J. M., & Hopster, H.	2019	Eenmalig	Opdrachtgever & opdrachtnemer: Raad voor Dieraangelegenheden	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders tussen 18 en 69 jaar.	Nee	Houding van mensen ten aanzien van productiedieren en veehouderij.

	Staat van het dier: Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland.					Steekproef: Representatieve steekproef getrokken door Kantar Public. Respons: N = 2010		
42	Onwezen, M., Bouwman, E., Reinders, M., & Taufik, D. De Agrifoodmonitor 2018 : Waardering van de Agri & Foodsector in beeld.	2018	Terugkerend Trend vanaf 2012	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Opdrachtnemer: Wageningen Economic Research	Vragenlijst.	Steekproef: random verdeeld in acht groepen met vragen over specifieke agrifoodsector. Respons: 1 ^e meting 3200. 2 ^e meting twee weken later: 1880. Vergelijking gemaakt met 2012 (N = 3290), 2014 (N = 3603) en 2016 (N = 2603)	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het voedselsysteem en de agrifoodsector. Onderzoekers van Agrifoodmonitor hebben aangegeven dat het mogelijk is om (sommige) resultaten op Brabant niveau te berekenen.
43	Logatcheva, K. Monitor Duurzaam Voedsel 2018: Consumentenbestedingen	2018, Vergelijking met 2017	Terugkerend	Opdrachtgever: Ministerie van Landbouw, Natuur en milieukwaliteit. Opdrachtnemer: Wagening Economic Research	Supermarkt: Omzetgegevens per product (scannerdata) afkomstig van CBS gebruikt en informatie over logo's van Wageningen Economic Research. Omzet en keurmerkinfo wordt gekoppeld aan EAN codes. Speciaalzaak: Omzetgegevens verzameld door Bionext, gebaseerd op gegevens van de	Steekproef betreft ongeveer 70% van de totale supermarktbestedingen, gehele foodservice en alle winkels voor duurzame voeding. Doordat deel van supermarkten en verkoop via kleine kanalen niet is meegenomen liggen de werkelijke uitgaven hoger.	Ja	Gedrag van consumenten wat betreft het kopen van duurzaam voedsel in de supermarkt, speciaalzaak en de foodservice. Daarnaast ook uitgaven aan producten met bepaalde keurmerken.

					Centrale Winkel Automatisering. Meting in foodservice: Doro marktbureauonderzoek Foodstep			
44	Labrie, C. W., & Sijtsema, S. J. Smakelijke Vermarkting groente en fruit: Segmentatie van consumenten op leefstijl	2018	Eenmalig	Opdrachtgever & Opdrachtnemer: Wageningen University & Research	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlandse consumenten. Steekproef: Representatieve groep Respons: N = 1296	Nee	Houding van Nederlanders wat betreft het kopen van groente en fruit. Er zijn 6 leefstijlsegmenten gemaakt
45	Flycatcher Onderzoek over het eten van vlees en vis.	2018	Eenmalig	Opdrachtgever: Voedingscentrum Opdrachtnemer: Flycatcher Internet research	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 jaar en ouder. Zij zijn geselecteerd uit ons ISO gecertificeerde Flycatcher panel. Steekproef: 1758 mensen, Gestratificeerde steekproef naar geslacht, leeftijd, opleiding en provincie. Respons: N = 1014	Nee	Bewustzijn over hoeveelheid vlees/vis eten Consumptie
46	de Vos, M., & van der Lelij, B. Opinieonderzoek klimaatakkoord.	2018	Eenmalig	Opdrachtgever: Natuur & Milieu Opdrachtnemer: Motivaction	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18-75 jaar oud Steekproef: De steekproef is getrokken uit het StemPunt-panel. Na weging is de steekproef representatief op basis van leeftijd, opleidingsniveau, geslacht, regio, sociale milieus en stemgedrag voor Tweede Kamer verkiezingen 2017.	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van duurzaam gedrag.

						Respons: N = 831		
47	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) Wat ligt er op ons bord? Veilig, gezond en duurzaam eten in Nederland.	2017	Eenmalig	Opdrachtgever: Directeur-Generaal RIVM Opdrachtnemer: RIVM	Literatuuronderzoek	In dit rapport worden resultaten vanuit verschillende bronnen samengevoegd en geduid. Het is voornamelijk bedoeld voor beleidsmakers.	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van voedsel.
48	Keuchenius, C., & de Graaf, M. Op weg naar een voedseltransitie. Communicatie onderzoek naar de keuze voor duurzaam geproduceerd voedsel	2017	Eenmalig	Opdrachtgever: Ministerie van Economische Zaken Opdrachtnemer: Motivaction	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 8-75 jaar Steekproef: De steekproef is getrokken uit het online panel van Motivaction : Stempunt. De leeftijd van de steekproef is tussen 18-75 jaar en is getrokken door propensitysampling en waar nodig gewogen. De steekproef is representatief voor geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, regio en milieu. Respons: N = 1582	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van duurzaam voedsel en duurzame keuzes. Hierbij zijn zowel resultaten voor Nederlanders in het algemeen te vinden als resultaten voor 5 typen segmenten Nederlanders.
49	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) Voedselconsumptiepeiling 2012-2016	2016	Terugkerend	Opdrachtgever: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Opdrachtnemer: RIVM	De voedselconsumptiepeiling is uitgevoerd door het tweemaal vragen aan de deelnemers om 24 uur hun voedselinname bij te houden. Dit is voor kinderen en ouderen gecombineerd met het bijhouden van een dagboek.	Doelgroep: Nederlanders van 1 tot 79 jaar oud Steekproef: Deze personen zijn getrokken uit het TNS-Nipo panel (nu Kantar Public). Het panel is representatief op basis van leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, regio en urbanisatiegraad. Respons: N = 4313	Ja	Consumptiegedrag van Nederlanders. Onderscheid tussen: Voedingsmiddelen, Opvolgen richtlijnen gezonde voeding, energie en macronutriënten, vitamines en mineralen. Verschillen in leeftijd en geslacht worden beschreven.

					Daarnaast zijn ouders van kinderen, kinderen tot 15 jaar en 70-plussers thuis geïnterviewd. Bij volwassenen ging het interview via de telefoon. Er is gezorgd voor een gelijke verdeling van alle dagen en seizoenen.			
50	Kien Onderzoek Natuur & Milieu Vegamonitor.	2016	Eenmalig	Opdrachtgever: Natuur & Milieu Opdrachtnemer: Kien Onderzoek	Vragenlijst	Doelgroep: Het onderzoek is uitgevoerd op het panel van PanelWizard Direct. PanelWizard is het onderzoekspanel van Kien Onderzoek en telt ruim 30.000 leden van 16 jaar en ouder. Steekproef: 1492 Nederlanders in de leeftijd van 16 jaar en ouder, representatief voor Nederland op geslacht, leeftijd, opleiding, gezinssituatie en arbeidsparticipatie. Respons: N = 852 (845 complete vragenlijsten)	Nee	Houding van consument wat betreft het wel of niet eten van vlees.
51	Keuchenius, C., & van der Lelij, B. Quikscan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling.	2015	Eenmalig	Opdrachtgever: Voedingscentrum Opdrachtnemer: Motivaction	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 – 75 jaar oud. Steekproef: Het Stempunt panel is gebruikt, waarin respondenten worden geworven dmv propensitysampling en waar nodig wordt gewogen. De steekproef is representatief voor	Nee	Houding en gedrag van Nederlanders ten aanzien van voedsel. 8 sociale milieus worden onderscheiden. Ook worden

						leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, regio, basiswaarden. Respons: N = 1707		voedselwaarden vergeleken tussen provincies.
52	Frerichs, R., & de Wijs, J. Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland.	2001	Eenmalig	Opdrachtgever: InnovatieNetwerk voor Groene Ruimte en Agrocluster Opdrachtnemer: NIPO	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 jaar en ouder. Steekproef: De steekproef is getrokken uit de database CAPI@HOME. De steekproef is herwogen, maar niet duidelijk beschreven op basis van wat. Respons: N = 362	Nee	Houding van Nederlanders ten aanzien van het platteland en de landbouw.

	Titel publicatie	Jaartal	Eenmalig of terugkerend	Opdrachtgever – opdrachtnemer	Onderzoeks-methode	Steekproef	Actueel gedrag	Toelichting
Noord-Brabant								
53	van Dalen, B., Vinckx, K., Broers, B., & Janssen, A. Monitoring programma We Are Food. Resultaten inwoners van Brabant en de community.	2018	Eenmalig	Opdrachtgever: Provincie Noord-Brabant Opdrachtnemer: het PON	Vragenlijst	Doelgroep: Brabantpanelliden Steekproef: Het databestand is gewogen op de onderstaande achtergrondvariabelen (geslacht, leeftijd en opleidingsniveau). De community van het We Are Food netwerk is voorafgaand aan de campagne een aantal vragen gesteld over de verwachtingen van de campagne. 502 contactpersonen uit de community zijn uitgenodigd om de eerste vragenlijst in te vullen. In totaal hebben 107 personen gereageerd en de vragenlijst ingevuld (21%). Respons: 0-meting: 782 1-meting: 775 2-meting: 781	Nee	Houding en gedrag als consument over voedsel, maar ook over waar dit voedsel geproduceerd wordt. Is het aantrekkelijker als het van een Brabantse boer komt? -Voedingspatroon en gedrag -Houding en gedrag als consument -Beeld van Brabant gezond en duurzaam eten -Rol PNB
54	Keuchenius, C., & van der Lelij, B. Quikscan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling.	2015	Eenmalig	Opdrachtgever: Voedingscentrum Opdrachtnemer: Motivaction	Vragenlijst	Doelgroep: Nederlanders van 18 – 75 jaar oud. Steekproef: Het Stempunt panel is gebruikt, waarin respondenten worden geworven dmv propensitysampling en waar nodig wordt gewogen. De steekproef is representatief voor	Nee	Houding en gedrag van Nederlanders ten aanzien van voedsel. 8 sociale milieus worden onderscheiden. Ook worden voedselwaarden vergeleken tussen provincies.

					leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, regio, basiswaarden. Respons: N = 1707		
--	--	--	--	--	---	--	--

4.3 Hoofdpunten uit kernpublicaties per subthema

4.3.1 Nederland

Voedselwaarden, voedselkeuze en potentieel (koop)gedrag

In het kort:

Voedselwaarden

- Voedselwaarden die in meerdere rapporten als belangrijk worden aangegeven zijn: smaak, voedselveiligheid, betaalbaar, gezond en versheid.
- Waarden ten aanzien van duurzaamheid worden gemiddeld gewaardeerd en dat blijft stabiel.
- Verkoop van gemaksvlees en lokaal geproduceerd vlees neemt toe.
- Gezond vlees is een belangrijker thema dan duurzaam vlees.

Voedselkeuze

- Voedselkeuze wordt vooral bepaald door gewoontegedrag. Kennis en motivatie hebben een kleinere rol.
- Het voedselpatroon is afhankelijk van het sociale milieu, sociale kring, levensstijl en demografische gegevens als leeftijd, geslacht en inkomen. Publicaties maken dan ook vaker onderscheid in segmenten.
- Gedragsverandering is lastig zeker als er een inspanning voor nodig is en de kosten omhoog gaan.

Potentieel (koop)gedrag

- De helft van de ondervraagden eet nog dagelijks vlees of vis. In 2020 is het aandeel vegetariërs of veganisten 4%. 41% is minder vlees gaan eten in de afgelopen 10 jaar. Het aantal zelfbenoemde flexitariërs is in 2020 43%. Het is lastig een trend aan te geven, omdat er verschillende definities zijn voor de flexitariër. Het aantal mensen dat aangeeft minder vlees te eten lijkt te zijn gestegen.
- Wat men tegenhoudt om minder vlees te eten is voornamelijk nog de smaak of het idee dat een maaltijd zonder vlees niet compleet is.
- 10% van de Nederlanders koopt alleen duurzaam geproduceerd vlees (2017), en 20% geeft aan meestal duurzaam vlees te eten (2015).
- Wat mensen tegenhoudt om duurzaam vlees te kopen is de hogere prijs, onduidelijkheid over wat duurzamer vlees is, het niet vertrouwen op keurmerken, routine veranderen en gemak.
- Wanneer men wel let op duurzaamheid kijkt men naar: hoeveelheid van het product, keurmerken, dierenwelzijn, vlees, verpakkingsmateriaal.
- Meer dan de helft koopt regionaal of lokaal geproduceerd fruit, en de fruit consumptie is ook gestegen over tijd.
- Meer mensen lijken te letten op seizoensproducten.

Intenties eetgedrag

- Iets meer dan een kwart van de Nederlanders heeft de intentie om minder vlees te eten, dit is stabiel gebleven tussen 2015-2017. De drie meest voorkomende redenen om minder vlees te eten zijn: variatie in maaltijden, bijdragen aan een beter natuur en milieu, bijdragen aan dierenwelzijn en de eigen gezondheid.
- Een vijfde van de Nederlanders heeft de intentie duurzamer te eten in 2017 ten opzichte van een derde in 2015.
- Twee vijfde heeft de intentie om gezonder te eten, dit is stabiel gebleven tussen 2015-2017.
- De bereidheid om minder voedsel te verspillen, en zo duurzame voedselkeuzes te maken, is groter geworden.

Kennis en informatie

- Mensen hebben moeite met het inschatten van welke producten gezond, eerlijk, diervriendelijk en/of duurzaam zijn. Men komt tegenstrijdige informatie tegen.
- Er is behoefte aan meer kennis over duurzaam voedsel en men vindt dat dit moet komen van bedrijven en/of de overheid.
- Voedselkennis over voedselveiligheid en gezonde voeding is niet altijd hoog.

Toekomst

- Nederlanders denken dat in de toekomst minder vlees eten de norm wordt en dat het aantal vegetariërs groter zal worden.
- Men is bang voor een hogere prijs voor gezond voedsel.
- In 2020 maakt 67% zich zorgen over het klimaat, wat een daling is van 12% ten opzichte van 2019.
- Een kwart maakt zich zorgen over de voedselzekerheid.

31. Agrifoodmonitor 2020: Waardering van de Agri & Food-sector van 2012 tot nu.

Onwezen, M., Bouwman, E., Taufik, D., & Galama, J. (2020). Wageningen Economic Research

- Vertrouwen in voedselveiligheid is gestegen voor alle sectoren.
- Voedselwaarden smaak, veilig, goed gevoel en gemak zijn belangrijker geworden in 2020. Duurzame voedselwaarden zijn stabiel in het midden gebleven, alleen rechtvaardigheid is gedaald en regio is gestegen.
- Er is maar een klein verschil gevonden in motieven als burger en als consument, dit gaat over de waarde veiligheid die belangrijker wordt gevonden in de burgerrol. Dit is anders ten opzichte van 2018 waar wel duidelijke verschillen in voedselwaarden werden gevonden tussen consument en burger.
- In de coronatijd zijn mensen minder varkensvlees gaan eten, en meer groente en fruit. De belangrijkste motivatie hiervoor is gezondheid, enna milieu, lokaal en betaalbaar volgens de respondenten. Analyses laten echter zien dat goedkeuring van anderen de belangrijkste motivatie is.
- Respondenten waarderen de productie van het voedsel het meest, en de verspilling ervan het minst. Respondenten die minder aan voedselverspilling doen

en een grotere bereidheid hebben te betalen voor duurzaam voedsel zijn negatiever over de voedselverspilling in Nederland.

- Duurzaamheid wordt door Nederland het meest geassocieerd met diervriendelijke en milieuvriendelijke keurmerken.
- Respondenten zijn meer geneigd om hogere prijzen te betalen voor duurzame producten als zij negatiever zijn over de productie, positiever zijn over de aankoop van producten en negatiever zijn over voedselverspilling in Nederland.

32. Balans van de Leefomgeving 2020. Burger in zicht, overheid aan zet.

Planbureau voor de leefomgeving (2020).

Als boeren diervriendelijker of duurzamer te werk willen gaan, komen hiervoor de kosten bij de consument of de belastingbetaler te liggen (Balans van de leefomgeving, 2020).

Alhoewel mensen aangeven bereid te zijn om meer geld uit te geven voor duurzaam geproduceerd voedsel, is dit in de praktijk meestal niet het geval (Kanne et al., 2020).

Gewoontegedrag speelt hierbij een grote rol.

Er zit vaak een verschil in wat burgers belangrijk vinden, en wat ze bereid zijn er aan te doen. Vaak schrikken burgers als blijkt dat veranderingen iets voor hen betekenen, denk hierbij aan hogere kosten of een inbreuk op levenscomfort. Het gevoel van grip hebben op je leven, het vermogen om doelen te stellen voor de toekomst en de zelfregulatie om korte termijn doelen uit te stellen en de overtuiging of dat wat je doet nut heeft, zijn, naast de financiële situatie, belangrijke factoren die bepalen waarom burgers vaak iets anders denken dan doen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017).

Ook bij gedragsverandering op het gebied van milieu blijkt dat mensen dit wel willen, maar dit uiteindelijk vaak niet doen. Gedragsverandering is moeilijk, zeker als het inspanning en hogere kosten tot gevolg heeft. Daarnaast worden de voordelen van milieubewust gedrag gedeeld door alle mensen, waardoor mensen het idee krijgen dat andere op hun milieubewust gedrag meeliften (Planbureau voor de Leefomgeving, 2020).

33. Duurzaam denken is nog (steeds) niet duurzaam doen

Kanne, P., de Jong, J., van Noort, L., & Rosegg, D. (2020). I&O research

- Het percentage respondenten dat zich zorgen maakt over het klimaat is vanaf 2015 tot 2019 toegenomen naar 79%, maar is daarna gedaald naar 67% in 2020.
- Wat betreft de consumptie van vlees is te zien dat respondenten tussen 25-50 jaar oud, mannen en in mindere mate respondenten met een boven modaal inkomen of hoger opleidingsniveau meer vlees eten dan gemiddeld.
- In 2020 eet nog steeds de helft van de respondenten elke dag vlees of vis.
- Net zoals in 2019 is het aandeel vegetariërs en veganisten 4%.
- Ook het aantal zelfbenoemde flexitariërs is gelijk gebleven (43%). Hoogopgeleiden zeggen vaker flexitariër te zijn (dit percentage is zelfs 5% gestegen), maar eten gemiddeld meer vlees dan lager opgeleiden.
- Gemiddeld eten respondenten 4.7 dagen per week vlees. Het aantal gram vlees dat vleeseters eten is 3% afgenomen in 2020 ten opzichte van 2019.
- In 2019 had 28% van de respondenten de intentie om minder vlees te gaan eten, dat is nu 27%.
- Ook geeft 41% van de mensen aan dat ze in het afgelopen jaar 10% minder vlees zijn gaan eten.

- 63% van de respondenten, vergelijkbaar met 2019, gunt het zichzelf om vlees te eten. Maar 28%, ook vergelijkbaar met 2019, is van plan minder vlees te gaan eten.
- Mensen zijn zich ten opzichte van 2019 niet vaker schuldig gaan voelen over het eten van vlees (9%) en mensen eten ook niet vaker biologisch vlees (23%).
- 42% van de mensen in 2020 denkt dat de vleesproductie slecht is voor het klimaat, ten opzichte van 47% in 2019.
- Flexitariërs eten ongeveer een derde minder vlees dan mensen die dagelijks vlees eten. Vrouwen, 50-plussers, mensen die in het westen van Nederland wonen, hoog opgeleiden en mensen met een boven modaal inkomen zijn vaker flexitariër.
- Flexitariërs maken zich over het algemeen ook meer zorgen over het klimaat en over de gevolgen van de klimaatverandering. Ze denken wel dat gedragsverandering kan helpen tegen de klimaatverandering (51% ten opzichte van 41% gemiddeld).
- Wat betreft de koop van groente en fruit, vinden consumenten smaak nog steeds het belangrijkste (54%). Ook koopt meer dan de helft van de consumenten groente en fruit dat regionaal of lokaal wordt geproduceerd. Een derde van de mensen kijkt uit welk land het komt.

34. Consument wil wel, maar betaalt nog niet voor verduurzaming

LTO (2020). DirectResearch

- Het merendeel van de consumenten wil de kiloknaller weg hebben (62%).
- De consument kijkt bij het kopen van groente, vlees, fruit en zuivel naar seizoensproducten (59%), Nederlandse producten (44%), biologische producten (34%), scharreelproducten (46%). Een kleiner gedeelte kijkt voornamelijk naar de prijs (27%).
- Ongeveer een kwart van de consumenten leest een etiket zorgvuldig om te kijken of een product duurzaam is.
- Het merendeel van de consumenten vindt dat Nederlandse boeren te weinig geld krijgen voor hun producten van supermarktketens.

35. Enkele maatschappelijke thema's van landbouw en voedsel nader bepaald; Een aanvullende analyse op de houtskool-SWOT.

Galama, J., Dagevos, H., & Hopster, H. (2020). Wageningen Economic Research

- Het consumentenvertrouwen is hoog en is ook gestegen (NVMA, 2018). De perceptie van consument wat betreft de veiligheid van voedsel wijkt wel vaker af van de wetenschappelijke kennis, hieruit blijkt dat de voedselkennis van consumenten niet altijd even hoog is.
- Betere voedselveiligheid zorgt voor hogere kosten voor de consument, wat consumenten er niet altijd voor willen betalen.
- Het aantal mensen dat geen vlees eet is gegroeid tussen 2011 en 2019.

36. Nederlander overschat uitgaven voedsel

LTO (2020). DirectResearch

Uit onderzoek blijkt dat mensen het geld dat ze uitgeven aan voedsel overschatten. Er wordt gedacht dat 24% van het inkomen naar voedsel gaat, terwijl dit in werkelijkheid 8% is (Webbink & Jonkers (CBS), 2019). LTO Nederland geeft aan dat dit laat zien dat mensen zich

niet realiseren hoe goedkoop ons voedsel is. In vergelijking met andere landen behoort Nederland tot de landen die het kleinste deel van hun inkomen uitgeven aan voedsel.

37. Onderzoek: Vleestaks niet populair

LTO (2020). DirectResearch

Van alle mensen die aangeven dat er minder vlees gegeten zou moeten worden, geeft het grootste gedeelte aan dat voorlichting door het Voedingscentrum hier voor moet zorgen (62%). Ongeveer de helft geeft aan dat dit het beste gestimuleerd zou kunnen worden door via een keurmerk vlees een hogere prijs te geven. Ongeveer 2 op de 10 Nederlanders vindt het invoeren van een vleestaks een goed idee.

Verminderen van vlees blijkt samen te hangen met stemgedrag. D66, ChristenUnie en GroenLinks-stemmers vinden vlees minderen belangrijk, in tegenstelling tot PVV, FvD en CDA-stemmers die het minderen van vleesconsumptie het minst belangrijk vinden.

40. Duurzaamheid in Nederland: Houding, beleving en gedrag van verschillende doelgroepen

Sodderland, M., & Zuiderduin, M. (2019). Motivaction

Motivaction heeft de 8 sociale milieus, zoals te lezen in de Quicksan van 2015, ingedeeld op 5 waarden ten opzichte van duurzaamheid.

- De traditionele burgerij zijn de plichtsgetrouwen (13%), de moderne burgerij en de gemaksgesoriënteerden zijn de structuurzoekers (32%), de nieuwe conservatieven en de opwaarts mobilen zijn de statusbewusten (23%), de kosmopolieten en de postmaterialisten zijn de verantwoordelijken (22%) en de post-moderne hedonisten zijn de ontplooiers (10%). Deze 5 groepen worden in het rapport verder besproken.
- Wat betreft voeding zien we bij plichtsgetrouwen dat zij zelf koken en dat dit vrij routinematig gebeurt. Ze proberen geen nieuwe dingen uit. Ze proberen lekker en gezond te balanceren en zoeken naar goedkope producten en aanbiedingen. Ze verspillen weinig voedsel.
- Structuurzoekers vinden eten gezellig en willen dat iedereen het lekker vindt. Ze houden van veel eten, voedzaam eten en lekker eten. Ze letten op de prijs-kwaliteitverhouding en aanbiedingen.
- Statusbewusten eten gevarieerd en proberen nieuwe dingen uit. Ze vinden koken leuk, en willen lekker en gezond eten. Duurzaamheid speelt een rol als het op een makkelijke manier kan. Ze halen lokale en verse producten.
- Verantwoordelijken eten gezond en lekker. Ze willen producten van een hoge kwaliteit, liefst lokaal en biologisch. Duurzaamheid is belangrijk, ze eten weinig vlees. Groente is van eigen tuin of groenteboer.
- Ontplooiers eten lekker, gezond en gevarieerd. Koken is leuk en ze proberen nieuwe dingen. Duurzame keuzes worden gemaakt, maar meer vanuit ervaring, charme en smaak. Ze eten weinig vlees.
- Over het algemeen vinden alle groepen het lastig om duurzame keuzes te maken, omdat ze tegenstrijdige informatie tegenkomen.
- Duurzaamheid wordt gezien als weinig/ geen vlees, duurzaam gevangen vis, biologisch, lokaal, weinig plastic verpakkingen en geen verspilling.
- Wat men tegenhoudt om voor duurzaam voedsel te gaan is de prijs, routine veranderen en gemak.

- Alle groepen denken dat er in de toekomst meer vegetarisch of veganistisch wordt gegeten, meer biologisch voedsel en lokaal geproduceerd. Dit vindt men positief. Ook bestaat gedeeltelijk het idee dat er meer genetisch gemanipuleerd gaat worden, en er heerst de angst dat de prijzen voor gezond eten gaan stijgen.

41. Staat van het dier: Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland.

Schukken, Y. H., van Trijp, J. C. M., van Alphen, J. J. M., & Hopster, H. (2019). Raad voor Dieraangelegenheden

De consumptie van plantaardig voedsel is toegenomen, voornamelijk doordat 4% geen vlees meer eet en 42% maximaal 4 dagen per week vlees eet.

42. Agrifoodmonitor 2018: Waardering van de Agri & Foodsector in beeld.

Onwezen, M., Bouwman, E., Reinders, M., & Taufik, D. (2018). Wageningen Economic Research

- Wat betreft voedsel blijkt dat smaak, veilig, betaalbaar en gezond de belangrijkste voedselwaarden zijn. Waarden ten aanzien van duurzaamheid worden gemiddeld gewaardeerd, en dat is vrij stabiel gebleven. Waarden als gemak en smaak zijn juist belangrijker geworden over tijd. Ten opzichte van 2014 zijn A-merken, regio, tradities en keurmerken minder belangrijk geworden in 2018.
- Nieuwe voedselwaarden in 2018 zijn: versheid en betrouwbaar.
- Gekeken naar leeftijd vinden 18 tot 38 jarigen bekendheid, goed gevoel, merk, energie, gezelligheid en tradities belangrijkere voedselwaarden dan ouderen. Ouderen waarderen de primaire productie het meest.
- Associaties met gezond voedsel zijn zowel gezondheidsaspecten, als ook duurzaamheidsaspecten.
- Uit de agrifoodmonitor blijkt ook dat er verschillen zijn in de voedselwaardering als gekeken wordt naar de rol van de consument en de burger. De consument wil voornamelijk gezond, gemakkelijk, betaalbaar, sensorisch aantrekkelijke producten, en producten die goed zijn voor de lijn. Daarentegen vindt de burger diervriendelijkheid, rechtvaardigheid, voedselverspilling en transparantie belangrijke voedselwaarden. Hierin zitten ook leeftijdsverschillen. 18 tot 38 jarigen vinden milieuvriendelijkheid een belangrijke voedselwaarde in de burgerrol. 38-58 jarigen vinden betrouwbaarheid een belangrijke voedselwaarde in de burgerrol.
- Als er gekeken wordt naar de productie van voedsel, vinden mensen natuurlijkheid een belangrijke voedselwaarde. Bij de consumptie van voedsel is dit gezondheid en gemak.

44. Smakelijke Vermarkting groente en fruit: Segmentatie van consumenten op leefstijl

Labrie, C. W., & Sijtsema, S. J. (2018). Wageningen UR

De belangrijkste producteigenschappen van voedsel zijn: smaak, versheid, gezondheid, prijs en uiterlijk. Er worden 6 leefstijlsegmenten gemaakt in het artikel:

1. Doorsnee Consument (28.1%) : relatief ouder

- Gezondheidsmotieven:
 - Zorg, Actief, Welzijn, Sociaal
- Betrokkenheid bij eten: hoog
- Openheid voor nieuw groenten en fruit : hoog

- Gemak georiënteerd: middel
- Groente en fruit consumptie: middel
- Smaakvoorkeuren: knapperig, zout
- Smaak en versheid zijn belangrijkste producteigenschappen.

2. Uiterlijk georiënteerde Consument (19.2%) : relatief meer mannen, lager opgeleid

- Gezondheidsmotieven:
 - Actief, Status, Uiterlijk, Zorg, sociaal
- Betrokkenheid bij eten: middel
- Openheid voor nieuw groenten en fruit : laag
- Gemak georiënteerd: hoog
- Groente en fruit consumptie: middel
- Smaakvoorkeuren: rauw, zoet
- Producteigenschappen: smaak en versheid → maar minder belangrijk dan andere groepen.

3. Gemak georiënteerde Consument 18.1% : relatief lager opgeleid

- Gezondheidsmotieven:
 - Actief, status, uiterlijk, zorg, sociaal, welzijn
- Betrokkenheid bij eten: middel
- Openheid voor nieuw groenten en fruit : laag
- Gemak georiënteerd: hoog
- Groente en fruit consumptie: laagst
- Smaakvoorkeuren: zoet, zout, gekookt
- Smaak en prijs zijn belangrijkste eigenschappen.

4. Betrokken Consument (14%) : hoger opgeleid

- Gezondheidsmotieven:
 - Actief, status, uiterlijk, zorg
- Betrokkenheid bij eten: hoog
- Openheid voor nieuw groenten en fruit : middel
- Gemak georiënteerd: laag
- Groente en fruit consumptie: middel
- Smaakvoorkeuren: rauw, knapperig
- Biologische producten en land van herkomst zijn belangrijke producteigenschappen, maar smaak nog het belangrijkste.

5. Gezonde Denker 11%

- Gezondheidsmotieven:
 - Actief, status, uiterlijk, zorg, sociaal, welzijn
- Betrokkenheid bij eten: hoog
- Openheid voor nieuw groenten en fruit : hoog
- Gemak georiënteerd: laag
- Groente en fruit consumptie: middel
- Smaakvoorkeuren: rauw, zoet, zout
- Gezondheid wordt belangrijkste gevonden, net als smaak.

6. Gezonde Eter 9.7%: relatief ouder, hoger opgeleid

- Gezondheidsmotieven:
 - status
- Betrokkenheid bij eten: hoog

- Openheid voor nieuw groenten en fruit : hoog
- Gemak georiënteerd: laag
- Groente en fruit consumptie: hoogst
- Smaakvoorkeuren: knapperig, rauw
- Smaak, versheid en gezondheid zijn belangrijkst, prijs minst belangrijk in vergelijking met de andere segmenten.

45. Onderzoek over het eten van vlees en vis.

Flycatcher (2018).

- Meer dan de helft van de respondenten is bewust bezig met de hoeveelheid vlees of vis die zij eten (56%).
- Het grootste deel hiervan probeert minder vlees of vis te eten (46%) en 10% eet helemaal geen vlees en/of vis.
- De helft van de respondenten kan in één oogopslag zien of er vlees of vis in een product zit (49%)
- Meer dan 4 op de 10 respondenten wil geholpen worden bij het eenvoudig herkennen van vlees of vis in een voedingsproduct (46%).
- Van de respondenten die aangeven dat ze niet eenvoudig vlees of vis herkennen in een product (51%), zou ongeveer 6 op de 10 respondenten hierbij geholpen willen worden (64%).

46. Opinieonderzoek klimaatakkoord

de Vos, M., & van der Lelij, B. (2018). Motivaction

- Een derde van de respondenten is bereid om 2 of meer dagen in de week vegetarisch te eten, terwijl een kwart hier niet toe bereid is.
- In het onderzoek is gevraagd naar wat mensen vinden van bepaalde maatregelen om broeikasgrassen terug te dringen. 38% staat positief tegenover het verminderen van de productie en het eten van vlees en zuivel. Echter staat 23% hier negatief tegenover.

47. Wat ligt er op ons bord? Veilig, gezond en duurzaam eten in Nederland.

RIVM (2017).

- Uit onderzoek blijkt dat 16% van wat mensen eten van dierlijke oorsprong is (Beukers et al., 2016). Ongeveer 2 tot 4% van de bevolking is vegetariër of veganist (Beukers et al., 2012; Dagevos et al., 2012). Laagopgeleiden eten over het algemeen meer vlees (Geurts et al., 2015).
- Consumenten verschillen in wat zij belangrijk vinden aan voedsel. De perceptie van consumenten is wat betreft gezonde voeding komt overeen met wetenschappers. Echter bij vlees is de perceptie van consumenten minder goed; het wordt bij velen nog als gezond gezien en de milieueffecten van vlees worden hierbij ook onderschat (Gezondheidsraad, 2015).
- Consumenten kopen tegenwoordig meer voedsel bij de supermarkt en minder bij de slager, groenteboer en markt.
- Daarnaast hangt consumentengedrag samen met normen en waarden, blijkt uit onderzoek van Motivaction.

- Voedselkeuzes van consumenten worden voornamelijk bepaald door gewoontegedrag, dat moeilijk te veranderen is. Kennis en motivatie spelen een kleinere rol in de voedselkeuzes.
- Nederlanders besteedden meer aandacht aan hun voedsel en hechten waarden eraan; zoals gezondheid, gemak, duurzaamheid, dierenwelzijn etc. De verkoop van gemaksvlees is gegroeid (CBL, 2015).
- Er wordt een trend beschreven naar meer lokaal geproduceerd voedsel, en initiatieven als stadslandbouw. Echter blijven deze trends nog vrij klein.
- Voedselkeuzes worden grotendeels beïnvloed door vrienden, familie en ouders in het geval van kinderen. Daarnaast wordt het beïnvloed door het aanbod en de omgeving.
- Consumenten hebben moeite met het inschatten van welke producten gezond, eerlijk, diervriendelijk en/of duurzaam zijn. Er is namelijk te veel en soms ook tegenstrijdige informatie via meerdere kanalen beschikbaar, waardoor consumenten verward raken.
- Ondanks dat er in Nederland een hoge voedselveiligheid is, zijn consumenten hier minder van overtuigd. Er heerst wantrouwen naar toegevoegde stoffen, zoals bijvoorbeeld E-nummers (Haen, 2014).
- Wat betreft technologische ontwikkelingen in de landbouw, zijn consumenten vaak nog kritisch. Consumenten zijn angstig, onzeker of wantrouwend ten aanzien van bewerkingen van voedsel. Er is vraag naar transparantie.
- Ook het toevoegen van additieven in het voedsel kan leiden tot minder vertrouwen in de voedselveiligheid. Verwacht wordt dat groene technologie, dierenwelzijn, kleinschaligheid en 'fair trade' het vertrouwen zal vergroten.

48. Op weg naar een voedseltransitie. Communicatie onderzoek naar de keuze voor duurzaam geproduceerd voedsel

Keuchenius, C., & de Graaf, M. (2017). Motivation

- Duurzaam geproduceerd voedsel is iets dat nog niet enorm leeft onder respondenten, maar de associatie is niet negatief.
- Gezond voedsel is voor de meeste respondenten een belangrijker thema dan duurzaam voedsel. Dit is te zien in het feit dat de intentie om duurzaam geproduceerd voedsel te eten op 21% ligt, terwijl dit bij gezond voedsel op 40% ligt. Vooral mensen die op dit moment al veel duurzaam voedsel kopen hebben de intentie om meer duurzame producten te kopen.
- Ongeveer 10% van de respondenten geeft aan alleen duurzaam geproduceerd voedsel te eten, en 7% eet vrijwel nooit vlees. Iets minder dan de helft van de respondenten eet wel nog minstens 5 dagen in de week vlees.
- Ongeveer 30% van de respondenten geeft aan alleen gezond voedsel te eten, en ongeveer 20% eet voldoende groente en fruit.
- Gewoontegedrag speelt nog een grote rol bij het maken van voedselkeuzes, bijna de helft van de respondenten eet 1 van hun vaste maaltijden 's avonds, en een vergelijkbare groep kiest producten zonder er veel over na te denken. 38% van de respondenten kiest wel bewust na over hun keuze. Bij weinig tijd kiezen respondenten voornamelijk voor producten die ze kennen en dus weten klaar te maken, en die goedkoop zijn. Ook bij vleeseters geldt dat voor 39% gewoontegedrag ervoor zorgt dat ze niet minderen.

- Het belangrijkste aan eten vinden respondenten dat het lekker is, daarna zijn gezond en prijs belangrijke factoren.
- 43% houdt zich niet bezig met de vraag of eten duurzaam is.
- Factoren die mensen belangrijk vinden om duurzame producten te kopen zijn milieu, dierenwelzijn en natuur. Echter letten mensen nu voornamelijk nog de hoeveelheid van het product, dus of ze niet te veel over houden, keurmerken, dierenwelzijn, vlees en verpakkingsmateriaal.
- Het blijkt dat respondenten nog niet allemaal voldoende kennis hebben over waar ze op moeten letten bij duurzaam voedsel, dit is maar bekend bij 35%. 37% gaat echter wel eens op zoek naar informatie over duurzaam voedsel.
- De bereidheid om duurzamere voedselkeuzes te maken ligt hen vooral bij minder voedselverspilling (76%). 44% is bereid om meer te leren over duurzaam voedsel, terwijl 43% het teveel moeite vindt.
- Een derde van de respondenten ziet wel mogelijkheden om duurzaam voedsel te kopen, en een kwart lijkt dit ook een makkelijke taak.
- Wat betreft het maken van voedselkeuzes laat driekwart van de respondenten zich voornamelijk leiden door wat in de aanbieding is, en vindt dat duurzaam voedsel duurder is.
- Wat mensen tegenhoudt bij het kopen van duurzaam voedsel is dus voornamelijk de prijs, maar ook de onduidelijkheid van wat duurzaam is (30%) en het niet vertrouwen van keurmerken (24%).
- Wat betreft het eten van genoeg groente houdt 31% zich er niet zo mee bezig of ze voldoende groente eten.
- Van de mensen die vaak vlees eten wil 59% niet minderen omdat de smaak te lekker is. Andere redenen zijn dat een maaltijd zonder vlees niet compleet is of dat er anders iets mist. Twee derde staat wel open voor het minderen van vlees, voornamelijk als men meer recepten zonder vlees zou hebben.
- Daarnaast vinden respondenten dat de overheid een rol mag spelen door het verspreiden van meer kennis (32%), belastingingrijpen (30%) of subsidies voor bedrijven (31%). Bedrijven zouden volgens respondenten vaker aanbiedingen moeten geven op duurzaam voedsel of de prijs moeten verlagen (64%). Meer dan de helft vindt ook dat het assortiment groter zou moeten worden, en de helft zou meer transparantie willen. Een derde vindt het ook een idee als het er alleen nog maar duurzaam geproduceerd voedsel wordt aangeboden.

Het onderzoek heeft ook een segmentatie gemaakt van typen consumenten wat betreft duurzaam voedsel. Meer informatie over de segmenten is te vinden in het artikel:

Segment	% in Nederlandse bevolking	Sociodemografie (oververtegenwoordiging van sociodemografische achtergronden)
Koplopers	11%	Relatief vaak jong: 18-34 jaar, wonend in grote steden
Welwillenden	15%	Relatief vaak hoogopgeleid
Twijfelaars	35%	Geen specifiek sociodemografisch profiel
Onbewusten	29%	Relatief vaak 35-54 jaar, middelbaar opgeleid, minder stad, meer oosten van NL
Sceptici	10%	Relatief vaak boven de 35 jaar, (veel) meer mannen, laag opgeleid, zuiden van NL

- De koplopers doen al vrij veel wat betreft duurzaamheid, maar willen ook nog meer doen. Er zijn weinig dingen die hen daarin tegenhoudt.
- Welwillenden willen meer duurzame en gezonde keuzes maken, en zijn bereid hier moeite in te steken. Ze vinden ook dat er meer stimulatie moet komen van de overheid en bedrijven, omdat ze behoefte hebben aan meer kennis.

- Twijfelaars laten zich niet door duurzaamheid leiden als ze keuzes maken, maar denken wel na over hun keuzes. Ze staan niet negatief tegenover duurzaam voedsel, maar zijn minder bereid om moeite te doen ervoor. Ze zien ook een heel aantal belemmeringen, zoals de prijs, kennis en vertrouwen in keurmerken.
- Onbewusten letten over het algemeen niet zo op gezond of duurzaam eten, en zijn daar ook minder toe bereid. Keuzes worden voornamelijk bepaald door gewoontes.
- Sceptici vinden over het algemeen duurzaam voedsel niet belangrijk en hebben de minste intentie om duurzaam voedsel te kopen, smaak en prijs zijn belangrijker. Daarnaast willen ze niet dat de overheid zich ermee gaat bemoeien.

49. Voedselconsumptiepeiling 2012-2016

RIVM (2016).

- Over het algemeen zijn Nederlanders meer groente en fruit gaan eten. In de periode 2012-2016 zijn Nederlanders 8% meer fruit gaan eten dan in 2007-2010.
- Het eten van vlees is in de periode 2012-2016 gedaald ten opzichte van 2007-2010, echter is de meest recente informatie over het eten van vlees te vinden in het rapport 'Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking 2005-2018'.
- De consumptie van alcoholische dranken, aardappelen, vetten, zuivel, zoetwaren nam ook af.
- De samenstelling van het voedingsmiddelenpakket verschilt nauwelijks tussen leeftijden. Kinderen eten en drinken meer zuivel en drinken over het algemeen minder dan volwassenen.
- Het rapport is erg uitgebreid en bevat informatie over de consumptie van verschillende voedingsmiddelen, de plaats, het eetmoment, de richtlijnen en de verandering over tijd. Dit is ook uitgesplitst naar geslacht, leeftijd, gewichtsklasse, opleidingsniveau, regio en stedelijkheid. Nadere informatie is te vinden in het rapport.

50. Onderzoek Natuur & Milieu Vegamonitor.

Kien (2016).

- Slechts één op de zes eet altijd vlees bij de warme maaltijd. 16% van de respondenten van 16 jaar en ouder geeft aan elke dag vlees te eten bij de warme maaltijd, 45% eet gemiddeld vijf of zes dagen in de week vlees bij deze maaltijd en 38% doet dit één tot vier dagen in de week. Vooral jongeren (<30 jaar) (resp. 23% vs. 14%) en mannen (19% vs. 13%) zeggen vaker zeven dagen in de week vlees te eten bij de warme maaltijd.
- 67% is flexitarier: dit houdt in dat zij minimaal één dag per week geen vlees, vis of vleeswaren eten.
- Vleeswaren en vleessnacks (ontbijt, lunch of tussendoor) worden door bijna een kwart (24%) dagelijks genuttigd. Als het gaat om andere dierlijke producten, dan wordt zuivel het vaakst genuttigd. Ruim de helft (55%) neemt zeven dagen in de week een zuivelproduct, zoals melk, kaas of yoghurt. 99% eet of drinkt minstens één keer per week een zuivelproduct. 60-plussers eten vaker elke dag vleessnacks en vleeswaren (29% vs. 21%) en zuivelproducten (63% vs. 52%). Zuivelproducten worden eveneens vaker dagelijks genuttigd door vrouwen (60% vs. 49%).

- Variatie in maaltijden (50%), bijdragen aan een betere natuur en een beter milieu (36%), bijdragen aan het dierenwelzijn (34%) en de eigen gezondheid (33%) zijn de belangrijkste redenen van degenen die minimaal één keer per week vegetarisch eten om (soms) geen vlees of vis te eten. Vooral voor mensen jonger dan 40 jaar is variatie in maaltijden een belangrijke reden (61% vs. 43%). Gezondheid wordt opvallend vaak genoemd door mensen in de leeftijd van 50 t/m 59 jaar (50% vs. 30%), terwijl geld besparen veel vaker een reden is om vegetarisch te eten voor mensen jonger dan 30 jaar (24% vs. 14%). Mannen geven vaker aan dat ze (soms) vegetarisch eten omdat dit de wens van hun partner/ander gezinslid is (11% vs. 5%). Vergeleken met 2015, worden bijdragen aan natuur en milieu en aan dierenwelzijn vaker genoemd (resp. 36% vs. 15% en 34% vs. 14%).
- Ruim vier op de tien (43%) respondenten geven aan nu minder vlees te eten dan vijf jaar geleden. 52% eet evenveel en slechts 5% eet nu meer vlees. Vooral vrouwen (47% vs. 37%), 60-plussers (58% vs. 36%) en hoogopgeleiden (52% vs. 39%) zeggen nu minder vlees te eten dan vijf jaar geleden. Van de mensen die zeggen nu minder vlees te eten dan vijf jaar geleden, stelt 41% dat zijn/haar vleesconsumptie in de afgelopen vijf zelfs jaar gehalveerd is.
- 60% geeft aan vroeger elke dag vlees te eten, terwijl nu nog maar een derde (32%) dit doet (vlees bij de warme maaltijd en/of bij het ontbijt, lunch of tussendoor). De aangepaste Schijf van Vijf is deels aanleiding voor mensen om minder vlees te eten; 14% van degenen die aangeven nu minder vlees te eten dan vijf jaar geleden, stellen dat dit (mede) komt door deze aanpassing. Het percentage mensen dat aangeeft nu minder vlees te eten (43%) is ten opzichte 2015 (36%) gestegen.
- Ruim de helft van de respondenten (56%) heeft het gevoel dat minder vlees eten de norm wordt in Nederland en een kwart dat over vijf jaar het aantal vegetariërs in Nederland verdubbeld is. 45% vindt elke dag vlees eten niet meer van deze tijd (38% in 2015). De helft ziet in de afgelopen vijf jaar dan ook steeds meer mensen om zich heen steeds minder vlees eten. Ruim een derde (35%) van de vleeseters denkt over vijf jaar minder vlees te eten dan hij/zij nu doet, dit betreffen vooral vrouwen (41% vs. 29%) en hoogopgeleiden (44% vs. 32%). Het bewustzijn over het eten van vlees lijkt redelijk groot onder respondenten. Zo zeggen zes op de tien (61%) zich bewust te zijn van de impact van vleesproductie op het milieu en stelt slechts 13% dat elke dag vlees eten noodzakelijk is om gezond te blijven.
- Ondanks dat men al verandering in de eigen omgeving ziet en zich ervan bewust is dat elke dag vlees eten niet noodzakelijk is, zijn de meeste mensen nog sceptisch over de toekomst. Zo denkt slechts 16% dat over vijf jaar vlees eten meer uitzondering dan regel is. Met name vrouwen (19% vs. 12%) en 40-plussers (18% vs. 12%) zijn deze mening toegeedaan. Ook ziet toch nog 53% van de respondenten die minimaal één keer in de week vlees eten, zichzelf als een echte vleeseter. Dit komt misschien ook omdat de term flexitariër nog steeds relatief onbekend is; maar een derde weet (35%) wat een flexitariër is. Mannen (66% vs. 40%) en respondenten jonger dan 40 jaar (61% vs. 48%) noemen zichzelf vaker 'echte vleeseters'.
- 23% van de respondenten eet minstens één keer in de week vleesvervangers. De meesten doen dit één of twee dagen in de week (19%). Als kant-en-klare vleesvervangers gezonder zouden zijn, zou ruim de helft van degenen die (bijna) nooit vleesvervangers eten (54%) deze (waarschijnlijk) vaker gaan eten. Ook als vleesvervangers lekkerder zouden zijn, zou 51% ze (waarschijnlijk) vaker eten. 48% zou vaker vleesvervangers eten als ze niet van vlees te onderscheiden zouden zijn

en 47% als er een uitgebreider aanbod van zou zijn. Over het algemeen zijn vooral jongeren (<30 jaar) het meest bereid vaker kant-en-klare vleesvervangers te eten als de situatie anders zou zijn (bijv. wanneer vleesvervangers gezonder of lekkerder zouden zijn).

- Ruim twee derde (68%) verwent zichzelf tijdens het uit eten gaan graag met een stuk vlees of kip. Slechts een enkeling (7%) geeft aan vaak voor een vegetarische maaltijd te kiezen als hij/zij uit eten gaat. Ook geeft maar 14% aan de afgelopen vijf jaar steeds vaker een vegetarische maaltijd te kiezen in restaurants.
- Een derde (33%) vindt het aanbod namelijk te beperkt (t.o.v. 41% in 2015) en slechts een vijfde (20%) vindt de kwaliteit van vegetarische gerechten in de horeca goed (t.o.v. 23% in 2015). Met name vrouwen (37% vs. 29%), mensen jonger dan 50 (38% vs. 28%) en midden- en hoogopgeleiden (37% vs. 25%) vinden het aanbod van vegetarische gerechten in de horeca te beperkt. Drie op de tien denken dan ook dat er de komende vijf jaar steeds meer restaurants met uitsluitend vegetarisch gerechten gaan komen. Een derde (34%) zou het fijn vinden als er in de horeca meer keus zou zijn in vegetarische gerechten. Een vijfde is voor meer aanbod van kant-en-klare vleesvervangers in de horeca. In vergelijking met het buitenland, vindt slechts 13% het vegetarisch aanbod in restaurants in Nederland beter. Dat er weinig vegetarisch gegeten wordt in de horeca heeft in ieder geval niet te maken met dat men het gênant vindt om een vegetarische maaltijd te bestellen; slechts 5% heeft hier last van. 70% heeft die gêne niet.
- Een meerderheid (57%) zou het fijn vinden als de portie groente die men in de horeca krijgt groter zou zijn dan deze nu vaak is en bijna een kwart (23%) zou het fijn vinden als er juist een kleinere portie vlees zou worden geserveerd dan nu vaak het geval is. Vrouwen (30% vs. 14%), hoogopgeleiden (27% vs. 21%) en 50-plussers (28% vs. 18%) zouden het vaker fijn vinden als de portie vlees die zij in de horeca krijgen kleiner zou zijn.

51. Quickscan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling.

Keuchenius, C., & van der Lelij, B. (2015). Motivation

Het voedselpatroon van mensen in Nederland is afhankelijk van het sociale milieu.

Motivaction heeft onderscheid gemaakt tussen 8 soorten sociale milieus, meer informatie over deze milieus is te vinden in het rapport.

- Traditionele burgers (13%) eten traditioneel, en eten dan ook vrijwel geen buitenlandse gerechten. Doordat ze weinig voedsel verspillen en zuinig zijn, zijn ze wel duurzaam.
- Moderne burgers (22%) eten gemakkelijk, veel aardappel, vlees en frisdrank. Ze hebben dan ook een hoger BMI. Gemak en prijs zijn de belangrijkste voedselwaarden en ze zijn daarom ook niet gemotiveerd om duurzaam te eten.
- Gemaksgeoriënteerden (10%) eten ongezond en niet duurzaam. Ze hebben ook geen intentie om duurzamer te worden en ze verspillen veel voedsel.
- Opwaarts mobielen (15%) bestellen vaker eten en zijn niet zo duurzaam. Ze verspillen het meeste voedsel van alle milieus.
- Nieuwe conservatieven (8%) eten luxe en geven daar ook geld aan uit. Prijs is minder belangrijk dan duurzaamheid. Ze verspillen weinig.
- Kosmopolieten (13%) eten gezond en staan open voor buitenlandse gerechten en alternatieven voor vlees. Ze zijn duurzaam en verspillen weinig voedsel.

- Postmaterialisten (9%) eten gezond en bewust. Duurzaamheid is zeer belangrijk en ze verspillen weinig.
- Postmoderne hedonisten (10%) zijn niet duurzaam en verspillen meer. Ze eten vaak grote porties, en staan open voor buitenlandse gerechten en alternatieve vleesvervangers.
- Over het algemeen eet 55% minimaal 3 dagen per week geen vlees (flexitariërs) en 47% let op seizoensgroenten- en fruit. Een kwart eet maximaal 2 dagen per week vlees bij het avondeten. Kip en rund wordt het meest gegeten, en twee derde eet ook varken.
- Duurzame en gezonde voedselkeuzes hangen met elkaar samen.
- De helft van de respondenten letten op de milieuvriendelijkheid van de verpakking en een kwart let op keurmerken.
- De afkomst van gekocht groente en fruit weet 40% van de respondenten.
- 11% eet groente en fruit van regionale boeren en 8% uit eigen tuin.
- 62% let op het energieverbruik bij het koken, en 55% kookt energiebewust.
- Twee derde van de respondenten probeert voedselverspilling te verminderen, maar desondanks onderschatten ze hoeveel voedsel ze weggooien.
- Ongeveer 20% van de respondenten geeft aan duurzaam te eten, en een derde wil dit meer gaan doen.
- Driekwart van de respondenten geeft aan gezond te eten, en ongeveer 40% wil dit meer gaan doen.
- Een kwart maakt zich zorgen over de voedselzekerheid in de toekomst en de helft is bang dat gezond eten duur gaat worden.
- Iets minder dan de helft vindt de smaak van voedsel belangrijker dan de duurzaamheid. Iets minder dan een derde vindt (een lage) prijs belangrijker dan duurzaamheid. 29% is het hier niet mee eens.

52. Opvattingen en meningen over het Nederlands platteland

Frerichs, R., & de Wijs, J. (2001). NIPO

- Van de respondenten is 1% vegetarisch, en een kwart geeft aan dat ze minder vlees zijn gaan eten in de afgelopen 2 jaar. De redenen hiervoor zijn ziekten van dieren (21%), eigen gezondheid (19%) en minder zin in vlees (18%).
- Twee derde van de respondenten heeft 15% extra geld over voor beter welzijn van dieren.
- De voedselveiligheid wordt door 90% als goed beschouwd, vlees wordt het minst veilig bevonden.
- Wat betreft biologische producten, geeft twee derde aan dat ze soms biologische producten kopen, 15% doet dit vaker.
- Respondenten hebben 8,8% extra over voor biologische producten, 8% voor producten die niet genetisch gemodificeerd zijn en 8,3% voor in stand houden van mooi landschap.
- 77% wil op producten het land van herkomst zien.

In het kort:

- Vleesconsumptie in 2018 voor het eerst sinds 2010 weer gestegen. Het eten van vlees wordt nog gezien als normaal, noodzakelijk, logisch en lekker.
- Nederlanders zijn 7% meer gaan besteden aan duurzaam voedsel in 2018 ten opzichte van 2017.
- Grootste omzet voor keurmerken Beter Leven, Biologisch en UTZ Certified.
- De voedselverspilling is stabiel gebleven.

38. Monitor Voedselverspilling: update 2009-2018: Hoeveel kilo gaat er in Nederland verloren?

Soethoudt, H., & Vollebregt, M. (2020). *Wageningen Food & Biobased Research*

- De voedselverspilling in Nederland is vrij stabiel gebleven. Per hoofd van de bevolking verspillen mensen tussen de 96 en 149 kg voedsel per jaar. De onzekerheid in de schatting is groter geworden ten opzichte van andere jaren en de ondergrens is gedaald.
- De minimale hoeveelheid voedselverspilling per hoofd van de bevolking is tussen 2009 en 2018 gedaald van 106 naar 96 kg, bij een toename van de geschatte maximale waarde met 2 kg.
- Er wordt meer voedsel dat verspild wordt als veevoer gegeven.

39. Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2018.

Dagevos, H., Verhoog, D., van Horne, P., & Hoste, R. (2019). *Wageningen Economic Research*

- Er is in 2018 ongeveer een halve kilo meer vlees verbruikt per persoon dan in 2017. Vanaf 2005 tot 2009 steeg de vleesconsumptie per hoofd van de bevolking ieder jaar. Van 2010 tot 2016 werd de vleesconsumptie per persoon ieder jaar lager. In 2017 werd evenveel vlees geconsumeerd als in 2016. Van 2017 tot 2018 is de vleesconsumptie voor het eerst weer gestegen, en zit de vleesconsumptie per persoon op meer dan 77 kg, dat voor het laatst het geval was in 2014.
- Er zit vooral een toename in de vleesconsumptie van pluimvee, en in mindere mate in een toename van varkens- en rundvlees. Varkensvlees wordt het meest gegeten (36 kg). Pluimvee en rund is samen goed voor ongeveer 38 kg vlees per persoon.
- Het feit dat er een stijging in de vleesconsumptie is aangetoond, is opvallend aangezien er wordt aangedrongen op een meer plantaardig dieet. Het eten van vlees wordt nog gezien als normaal, noodzakelijk, logisch en lekker. Uit een Canadees onderzoek blijkt dat het eten van vlees (voornamelijk door mannen) wordt gezien als iets dat nodig is om een goed lijf te behouden, en het wordt gezien als iets mannelijks (Oleschuk, Johnston, & Baumann, 2019). Het wordt gezien als een traditie. Daarnaast bestaat het beeld dat consumenten in alle vrijheid mogen kiezen om vlees te eten. Er wordt weinig nagedacht over het eten van vlees of er wordt geredeneerd dat consumenten op individueel niveau niks kunnen veranderen aan de problemen door minder vlees te eten. Mogelijk zijn de redenen om vlees te eten in Nederland vergelijkbaar (Dagevos, Verhoog, van Horne, & Hoste, 2019).

43. Monitor Duurzaam Voedsel 2018: Consumentenbestedingen.

Logatcheva, K. (2018). Wageningen Economic Research

- Consumenten hebben ten opzichte van 2017 7% meer besteed aan duurzaam voedsel.
- Voor alle productgroepen zijn de bestedingen aan duurzame producten gestegen, behalve voor vlees en vleeswaren (-1%). Aangezien op dit moment bijna alle vleeswaren van varkens in de supermarkt een Beter Leven keurmerk hebben, kan het zijn dat er sprake is van het bereiken van een plafond.
- In supermarkten zijn de consumentenbestedingen aan duurzaam voedsel met 9% gestegen. In de foodservice zijn de bestedingen met 3% gestegen, terwijl de bestedingen in speciaalzaken voor duurzaam voedsel is gedaald met 1%. Dit is ook niet meer gestegen sinds 2014.
- Wat betreft keurmerken is de omzet het grootst voor keurmerken Beter leven (1.6 miljard), Biologisch (1.3 miljard) en UTZ Certified (1.0 miljard). De stijging is het grootst voor keurmerk On the Way to PlanetProof (+122%).

4.3.2 Noord-Brabant

In het kort:

- Meer dan de helft van de Brabanders is trots op Brabant wat betreft het duurzaam en gezonde eten dat er geproduceerd wordt.
- De versheid, gezondheid en een voordelige prijs zijn de belangrijkste kenmerken waar Brabanders op letten bij het aankopen van voedsel.
- Prijs is vooralsnog belangrijker voor de Brabander dan duurzaamheid.
- De bereidheid om meer te betalen voor duurzaam voedsel, lokaal geproduceerd voedsel of een beter inkomen voor de boer lijkt wel licht te stijgen.
- Opvallend is dat Brabanders zich ten opzichte van Nederland en andere provincies minder zorgen maken over de toekomst van de voedselzekerheid of het duurder worden van gezonde producten.

53. Monitoring programma We Are Food. Resultaten inwoners van Brabant en de community

van Dalen, B., Vinckx, K., Broers, B., & Janssen, A. (2018). Het PON

Voedingspatroon en gedrag:

- Negen op de tien Brabanders eten zowel vlees als vis. Ongeveer één op de tien Brabanders kiest ervoor om óf alleen vis óf alleen vlees te eten. Een klein deel eet geen vis en vlees.
- Circa twee derde van de Brabanders let er sterk op dat ze eten niet onnodig weggooien.
- Ruim twee derde tot driekwart van de Brabanders is zich er zeer bewust van dat gezond eten kan bijdragen aan een betere gezondheid. In Noordoost-Brabant is men zich hier iets vaker bewust van.
- Ongeveer één op de vijf Brabanders verbouwt voedsel voor kleinschalig gebruik.

Houding en gedrag als consument

- Uit alle metingen blijkt dat vers, gezond en een voordelige prijs de drie kenmerken zijn die als het meest belangrijk worden beschouwd bij het kopen van voedingsmiddelen. Het kenmerk vers staat daarbij duidelijk op de eerste plaats, de kenmerken gezond en voordelige prijs wisselen elkaar gedurende de metingen af.
- Gedurende het jaar zien we een lichte stijging in de bereidheid van Brabanders om meer voor voedingsmiddelen te betalen als het beter is voor het milieu, als het in Brabant geproduceerd is en als het beter is voor het inkomen van de boer.
- Ongeveer twee derde van de Brabanders koopt weleens producten die in Brabant geproduceerd worden; een derde doet dit regelmatig, een derde doet dit af en toe. Deze Brabantse producten worden voornamelijk in de supermarkt of bij de specialist gekocht. Reden om het bij de supermarkt te kopen is volgens Brabanders de nabijheid, lage prijzen en uitgebreide aanbod.
- Bijna alle Brabanders kopen weleens seizoensproducten; twee derde doet dit regelmatig, een op de drie doet dit af en toe. Deze seizoensproducten worden (nog vaker dan de Brabantse producten) in de supermarkt gekocht. Reden hiervoor is de nabijheid en uitgebreide aanbod.

Beeld van Brabanders op het gebied van gezond en duurzaam eten

- Ongeveer zes op de tien Brabanders geeft aan trots te zijn op Brabant als het gaat om gezond en duurzaam eten. Opvallend is dat bijna een derde van de Brabanders aangeeft niet te weten of ze hier trots op zijn ofwel geen mening hierover hebben.

54. Quikscan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling.

Keuchenius, C., & van der Lelij, B. (2015). Motivaction.

Er wordt in het rapport ook gekeken naar verschillen tussen provincies. Voor Noord-Brabant geldt dat zij zich minder zorgen maken over de voedselzekerheid en het duurder worden van gezond voedsel in de toekomst vergeleken met het gemiddelde van Nederland. Ook is voor Brabanders een lage prijs voor voedsel belangrijker dan de duurzaamheid, vergeleken met het gemiddelde van Nederland.

5 Conclusies en aanbevelingen

In deze quickscan hebben we - op basis van bestaande literatuur, onderzoeken en studies - gezocht naar antwoorden op de twee hoofdvragen, die van belang zijn voor het Beleidskader Landbouw en Voedsel en bijbehorende Uitvoeringsagenda van de Provincie Noord-Brabant, namelijk: (1) hoe waarderen (Brabantse) burgers het landbouwsysteem, (2) en hoe kijken ze aan tegen het voedselsysteem? In de beantwoording van deze hoofdvragen maken we telkens een onderscheid tussen wat Nederlanders vinden, en of, en zo ja hoe, Brabanders daarvan afwijken. Na de bespreking van de recente inzichten wat betreft het landbouw- en voedselsysteem presenteren we enkele reflecties die de opdrachtgever kan meenemen in het op te zetten provinciale programma.

Er zijn slechts 2 publicaties gevonden die specifiek gericht zijn op Noord-Brabant en het voedselsysteem. Het is bij de auteurs van deze quickscan niet bekend of we kunnen aannemen dat Brabanders afwijken van Nederlanders wat betreft het beeld ten aanzien van het voedselsysteem, er is wel een sterk vermoeden dat dit kan. Met de publicaties die beschikbaar zijn over het beeld van Brabanders ten aanzien van het landbouwsysteem kan een goed beeld geschetst worden.

Er is voldoende kennis gehaald uit de diversen publicaties om de 2 hoofdvragen te beantwoorden. Vervolgonderzoek om nog meer informatie op te halen over de waardering en gedrag van (Brabantse) burgers m.b.t. het landbouw- en voedselsysteem lijkt niet nodig. Er komen er een aantal aanbevelingen uit dit rapport naar voren die men kan gebruiken om de waardering en gedrag van burgers t.o.v. het landbouw- en voedselsysteem te veranderen en/of te sturen.

5.1 Landbouwsysteem

Onderzoeksvraag 1. Hoe waarderen (Brabantse) burgers het landbouwsysteem? Bij deze vraag gaat het mede om ruimtelijke aspecten, zoals relatie tussen gezondheid en veehouderij, overlast door geluid of geur, inrichting van het landschap, recreatiemogelijkheden en werkgelegenheid.

Uit peilingen en enquêtes van de onderzoeken, rapporten en studies die wij hebben doorgenomen, komt naar voren dat Nederlanders de landbouw een 7,7 geven. Een ruime meerderheid (60%) waardeert de sector zelfs met een 8 of hoger. Er is wel sprake van differentiatie in het oordeel. Men is het meest positief over akkerbouw en tuinbouw en het minst positief over de pluimvee- en varkenshouderijsector. Men heeft vertrouwen in de hardwerkende boer en wil dat deze een eerlijke prijs voor de producten krijgt. Ze vinden het landbouwsysteem belangrijk voor de voedselvoorziening, voedselveiligheid en zien de economische waarde ervan. Wel is men kritisch over het milieu, dierenwelzijn en de megastallen en daarmee verbonden massaproductie. Overigens vindt men dat het dierenwelzijn is verbeterd in de afgelopen jaren.

Als belangrijke functies van het platteland noemen Nederlanders rust en ruimte. De beschikbaarheid van natuur vindt men ook belangrijk, onder meer voor de gezondheid. Er

bestaat brede steun voor maatregelen voor boeren die het landschap ten goede komen. Nederlanders geven aan dat boeren hier een financiële ondersteuning voor mogen krijgen en ketenpartijen -zoals verwerkende industrie en Retail- daarin ook een rol moeten nemen. Wat betreft ontwikkelingsmogelijkheden voor het landbouwsysteem vertrouwt men op de wet- en regelgeving van de overheid en dat deze wordt gehandhaafd. Men vindt het vooral belangrijk dat boeren aan de eisen voldoen die gelden in het kader van de volksgezondheid.

Omwonenden van met name varkenshouderij- en pluimveebedrijven en mestbewerkingsinstallaties zijn overigens kritischer en maken zich meer dan andere burgers zorgen over hun gezondheid en veiligheid. Hier neemt de afstand tussen boeren en agrarisch ondernemers en omwonenden/bewoners toe en is sprake van wederzijds onbegrip en wantrouwen. Omwonenden hebben tevens wantrouwen ten opzichte van de overheid.

Naast wantrouwen en onbegrip, is er ook sprake van hernieuwde betrokkenheid en interesse van burgers in boeren (en van boeren in burgers). Sommige burgers zoeken actief de verbinding met de boerderij en het productieproces van voedsel, onder meer door producten lokaal bij de boer te kopen, door te recreëren bij de boer of door zelf voedsel te kweken. Deze verbinding is positief omdat het de sociale afstand tussen boer en burger verkleint. Dat kan mogelijk ook het imago van het landbouwsysteem verbeteren.

Noord-Brabant

Brabanders waarderen het landbouwsysteem niet heel anders dan andere Nederlanders. Door de geografische concentratie van met name intensieve veehouderij in de provincie, en dan met name in Oost-Brabant, ervaren bewoners overlast en zijn er dus ook meer kritische geluiden te horen. Brabanders verwachten een actieve rol van de provinciale overheid om deze overlast tegen te gaan. Tevens vindt men dat de veehouders hun verantwoordelijkheid moeten nemen.

5.2 Voedselsysteem

Onderzoeksvraag 2. *Hoe kijken (Brabantse) burgers aan tegen het voedselsysteem? Aan wat voor criteria moet hun voedsel voldoen, zoals kwaliteit, prijs, duurzaamheid? Hoe ziet het gedrag van (Brabantse) burgers als consument eruit?*

De belangrijkste voedselwaarden die Nederlanders noemen zijn: smaak, voedselveiligheid, betaalbaar, gezond en versheid. Waarden ten aanzien van duurzaamheid worden gemiddeld gewaardeerd en deze waardering is stabiel in de tijd. Gezond voedsel is voor veel mensen een belangrijker thema dan duurzaam voedsel. Zowel de verkoop van gemaksvoedsel als lokaal geproduceerd voedsel neemt toe.

De voedselkeuze van mensen wordt vooral bepaald door gewoontegedrag. Kennis en motivatie hebben een kleinere rol. Het voedselpatroon is afhankelijk van het sociale milieu, de sociale kring, levensstijl en demografische achtergrondfactoren als leeftijd, geslacht,

opleidingsniveau en inkomen. Meerdere publicaties onderscheiden dan ook groepen mensen op basis van bovengenoemde achtergrondkenmerken.

Gedragsverandering is lastig, zeker als er een inspanning voor nodig is en het met (extra) kosten gepaard gaat. Uit verschillende publicaties blijkt dat een grote groep burgers niet te veel moeite wil doen, belemmeringen ziet en sterk gewoontegedrag vertoont. Een goed voorbeeld zijn de bevindingen rondom het eten van vlees.

De helft van de Nederlanders eet dagelijks vlees of vis. Het aandeel vegetariërs of veganisten in de totale bevolking is 4% in 2020. Wel geeft 41% van de Nederlanders aan minder vlees te zijn gaan eten in de afgelopen 10 jaar. Het aantal mensen dat aangeeft minder vlees te eten lijkt dus te zijn gestegen. Tegelijkertijd laten cijfers uit 2018 zien dat de vleesconsumptie (ten opzichte van 2010) juist is gestegen. Hier lijken positieve intenties zich nog niet te vertalen in daadwerkelijke aanpassing in koopgedrag. Toch worden er in verschillende publicaties kleine veranderingen waargenomen, zoals dat de aankoop van fruit stijgt en er meer lokaal wordt gekocht, of dat mensen vaker kiezen voor seizoensproducten.

Uit meerdere publicaties blijkt dat mensen moeite hebben met het inschatten van welke producten nu gezond, eerlijk, diervriendelijk en/of duurzaam zijn. Men komt tegenstrijdige informatie tegen. Denk aan de wirwar aan keurmerken. Er is behoefte aan meer kennis over voedsel (wanneer is een product duurzaam, veilig of gezond?), en mensen willen hier graag bij geholpen worden door de overheid of door de supermarkten.

Noord-Brabant

De drie voedselwaarden die door Brabanders worden genoemd als meest belangrijk zijn: vers, gezond en voordelige prijs. Vers staat duidelijk op de eerste plaats. Opvallend is dat men in Noord-Brabant een lagere prijs belangrijker vindt dan duurzaamheid. Wel lijkt er sprake te zijn van een lichte stijging in de bereidheid van Brabanders om meer voor voedingsmiddelen te betalen als dat beter is voor het milieu, of als het regionaal geproduceerd is of als het beter is voor het inkomen van de boer. Brabanders maken zich ten opzichte van de rest van Nederland minder zorgen over de toekomst wat betreft voedselzekerheid en het duurder worden van gezonde producten.

5.3 Reflectie en aanbevelingen

Landbouwsysteem

- **Afstand boer-burger:** uit verschillende onderzoeken is gebleken dat burgers die dichterbij de agrarische sector staan (doordat ze boeren of mensen die in de sector werken kennen) de sector beter waarderen. Het verkleinen van zowel de sociale als de fysieke afstand tussen de boer en de burger zal helpen. Fysieke afstand betekent producten uit eigen omgeving en sociale afstand de personificatie van de sector. Sociale afstand verkleinen helpt voornamelijk bij dierlijke sectoren, terwijl fysieke afstand altijd nuttig is. Het effect van het

verkleinen van afstand op waardering wordt verklaard doordat mensen zich dan meer verbonden, betrokken en solidair met de sector voelen.

De publieke aandacht voor korte keten initiatieven groeit de laatste tijd, onder meer door de coronacrisis. Juist deze initiatieven kunnen de gevoelde fysieke en sociale afstand tussen boeren en burgers verkleinen, en dragen tevens bij een robuuster en duurzamer voedselsysteem.

Aanbeveling: *verklein de afstand tussen boer en burger.*

Heb in het provinciale uitvoeringsprogramma Landbouw en Voedsel aandacht voor mogelijkheden/projecten die de sociale en fysieke afstand tussen boer en burger verkleinen, zodat het imago van het landbouwsysteem verbetert en burgers mogelijk eerder geneigd zijn om voedsel te kopen waar het geproduceerd wordt.

- **Dialoog:** uit de literatuur blijkt dat omwonenden die overlast ervaren van de agrarische sector zich zorgen over hun gezondheid en veiligheid. Ook voelen zich vaak niet gehoord. Boeren ervaren hetzelfde probleem; zij voelen zich ook niet erkend en gehoord.

Aanbeveling: *creëer een goede dialoog en kom tot gezamenlijke acties.*

De overheid (provincie en gemeenten) kan gezamenlijk met boeren en omwonenden de dialoog aangaan en elkaar betrekken bij de plannen die er zijn voor een bepaald gebied. Zorg voor transparantie en procedurele rechtvaardigheid. Zorg ervoor dat betrokkenen zich gehoord voelt en bepaal met de betrokken partijen samen acties.

Voedselsysteem

- **Gedragsverandering:** uit deze quickscan/literatuurstudie is gebleken dat vragenlijstonderzoek naar gedrag dikwijls afwijkt van de harde cijfers uit onderzoek dat actueel gedrag meet (zoals verkoopcijfers). Zoals beschreven in Hoofdstuk 2 is gedragsverandering lastig. Het gevoel van grip hebben op je leven, het vermogen om doelen te stellen voor de toekomst en de zelfregulatie om korte termijn doelen uit te stellen en de overtuiging of dat wat je doet nut heeft, zijn -naast de financiële situatie-, belangrijke factoren die bepalen waarom burgers vaak iets anders denken dan doen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017). Daarnaast zijn mensen sneller geneigd hun gedrag te veranderen als ze het anderen zien doen.

Aanbeveling: *zet in op verandering van gewoontegedrag naar meer duurzame keuzes.*

Om te zorgen dat keuzegedrag verandert bij een grote groep burgers in de richting van duurzame en gezonde voedselconsumptie zal men in moeten zetten op gedragsverandering. Er is een mix aan instrumenten nodig is om gewoontegedrag aan te passen. Wetgeving kan hier een rol in spelen (denk aan verbod op suikers), het vergroten van het aanbod aan duurzaam en gezond voedsel, het verlagen van de kosten (zoals ook aangegeven bij de aanbeveling over prijs) en een betere communicatie, met aandacht voor positieve *nudges*. De provinciale overheid kan helpen om de noodzaak van gedragsverandering steeds weer onder de aandacht te brengen op een manier die burgers aanspreekt, bijvoorbeeld met het oog op klimaatverandering. Mogelijk kan een expert op gedragswetenschap hier een rol in spelen over hoe hier succesvol in te zijn.

- **Betrouwbare informatie:** uit meerdere publicaties blijkt dat mensen moeite hebben met het inschatten van welke producten gezond, eerlijk, diervriendelijk

en/of duurzaam zijn. Burgers hebben behoefte aan betrouwbare en eenduidige informatie over welke producten gezond, eerlijk, diervriendelijk en/of duurzaam zijn. Het gebrek aan kennis en betrouwbare informatie is een reden waarom mensen minder geneigd zijn hun gedrag te veranderen.

Aanbeveling: *zorg dat burgers beschikking hebben over betrouwbare informatie over het voedsel dat wordt aangeboden.*

De (provinciale) overheid zou sterker kunnen sturen in betere productinformatie en toegankelijke informatievoorziening .

- **Prijs:** de quickscan laat zien dat de betaalbaarheid van eten een belangrijke voedselwaarde is voor burgers. De prijs van duurzaam voedsel is in veel gevallen een belangrijke drempel die mensen ervan weerhoudt een meer duurzame voedselkeuze te maken.

Aanbeveling: *ondersteun bij het betaalbaar maken van gezond en duurzaam voedsel.*

De (provinciale) overheid zou met het beprijzen van bepaalde producten gedrag kunnen sturen, door bijvoorbeeld niet-duurzaam geproduceerde producten duurder te maken. Dat raakt aan het vraagstuk van eerlijke kosten en eerlijke prijzen ('true costs, true pricing'). Inzicht in de echte prijs van (goedkoop) voedsel kan helpen om besef te kweken voor de extra kosten die nodig zijn om echt duurzaam te produceren. Als die kosten inzichtelijk worden gemaakt, kunnen mensen voor zichzelf bepalen of ze willen bijdragen aan een duurzame productie en consumptie. Over de wijze waarop je deze echte prijzen berekent en het beste communiceert is nog meer onderzoek nodig. Dat moet helpen om de kosten, baten en risico's van verduurzaming evenwichtig te verdelen over de verschillende spelers in de voedselketen.

Bijlage A Referenties

van den Berg, A. E. (2012). Beleving van natuur en landschap in Brabant. Draagvlak- en belevingsonderzoek voor het provinciaal natuur- en landschapsbeleid. Verkregen via http://www.landschapsobservatorium.nl/Uploaded_files/Zelf/van-den-berg-2012-waardering-natuur-en-landschap-brabant.4a2b0e.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

Biesheuvel, P. J., Groothuijse, F., Jeurissen, El., Melse, R. W., & van Poll, R. (2019). Adviesrapport geur bekennen. Combi-luchtwassers, varkenshouderijen en geurhinder. Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving. Verkregen via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/04/23/adviesrapport-geur-bekennen-combi-luchtwassers-varkenshouderijen-en-geurhinder>, geconsulteerd op 15-10-2020.

de Boer, T. A., & Langers, F. L. (2017). Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WUR. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/428780>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Bos, B., van Eijk, O., Goenee, C., & de Lauwere, C. (2008). Het oordeel van consument en burger over de veehouderij. *V-focus*, 5(12), 12-13. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/113814>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Bouma, J. & R. de Vries (2020). Maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving. Achtergrondrapport bij de Balans van de Leefomgeving 2020, Den Haag: PBL. Verkregen via <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-maatschappelijke-betrokkenheid-bij-de-leefomgeving-achtergrond-balans-4164.pdf>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Buijs, A., W. Nieuwenhuizen, F. Langers, & H. Kramer (2019). Resultaten Nationale Landschapsenquête; Onderzoek naar visies en waardering van de Nederlandse bevolking over het landelijk gebied in Nederland. Wageningen, Wageningen Environmental Research. Verkregen via <https://doi.org/10.18174/471086>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Caron-Flinterman, F., Alebeek, F., de Jong, D., van Eijk, O., Ferwerda, R., & Bremmer, B. (2010). De groene trekker: Wensen van burgers voor de multifunctionele landbouw. Wageningen: Wageningen UR Livestock Research. Verkregen via <https://www.wur.nl/en/Publication-details.htm?publicationId=publication-way-343034313739>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Dagevos, H., de Bakker, E., Vogelzang, T., Meeusen, M., Bongers, R., van den Brink, E., ... & Sasburg, H. (2015). De kunst van verbinden; Pluriforme praktijkvoorbeelden binnen en buiten de agrifoodsector. Wageningen: LEI Wageningen UR (University & Research centre). Verkregen via <https://edepot.wur.nl/327683>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Dagevos, H., Verhoog, D., van Horne, P., & Hoste, R. (2019). Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2018. (Nota / Wageningen Economic Research; No. 2019-108). Wageningen Economic Research. Verkregen via <https://doi.org/10.18174/499852>, geconsulteerd op 15-10-2020.

van Dalen, B., Vinckx, K., Broers, B., & Janssen, A. (2018). Monitoring programma We Are Food. Resultaten inwoners van Brabant en de community. Tilburg: Het PON. Geconsulteerd op 15-10-2020.

Flycatcher (2018). Onderzoek over het eten van vlees en vis. Verkregen via <https://www.voedingscentrum.nl/Assets/Uploads/voedingscentrum/Documents/Professionals/Pers/Persmappen/Kies%20ik%20gezond/Rapport%20Vlees%20en%20Vis%20consumptie.pdf>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Frerichs, R., & de Wijs, J. (2001). Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland. Amsterdam: NIPO. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/82902>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Galama, J., Dagevos, H., & Hopster, H. (2020). Enkele maatschappelijke thema's van landbouw en voedsel nader bepaald; Een aanvullende analyse op de houtskool-SWOT. Wageningen, Wageningen Economic Research. Verkregen via <https://doi.org/10.18174/528525>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Geelen, L., Boers, D., Brunekreef, B., & Wouters, I. (2015). Geurhinder van veehouderij nader onderzocht: meer hinder dan handreiking Wgv doet vermoeden? Actualisatie blootstellingsresponsrelatie tussen gemodelleerde cumulatieve geurbelasting en geurhinder in Noord-Brabant en Limburg-Noord. Tilburg: Academische Werkplaats Medische Milieukunde. Verkregen via https://www.academischewerkplaatsmmk.nl/ufc/file2/hgm_internet_sites/graskl/fb5d0198ad97606c2afc6d278343b8/pu/Eindrapport_GEUR_Loes_Geelen_23_3_2015.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

Geerken, G., Cox, S., Stultjens, E., & Tan, M. (2012). Brabantpanel motie 28a: Transitie stad-platteland en de veehouderij. Tilburg: Het PON. Geconsulteerd op 15-10-2020.

van den Hout, K., & Vermeulen, L. (2019). Risicoperceptie en mestbewerking. Een kwalitatieve verkenning van beleving bij omwonenden. Verkregen via https://www.academischewerkplaatsmmk.nl/ufc/file2/hgm_internet_sites/touffa/503e2eacc683dac961734e11b4998be/pu/Rapport_onderzoek_Risicoperceptie_Mestbewerking_de_finitief.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

de Jong, D., Kamstra, J., Roest, A., & de Winter, M. (2009). Food & fun op de boerderij: Consumentenpercepties – hoe beleven consumenten multifunctionele 'biologische' landbouw. Wageningen: Animal Sciences Group, Wageningen UR. Verkregen via <https://www.wur.nl/nl/Publicatie-details.htm?publicationId=publication-way-333737343735>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Kanne, P., de Jong, J., van Noort, L., & Rosegg, D. (2020). Duurzaam denken is nog (steeds) niet duurzaam doen. Amsterdam: I&O Research. Verkregen via <https://www.ioresearch.nl/actueel/duurzaam-denken-is-nog-steeds-niet-duurzaam-doen/>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Kantar Public (2017). Maatschappelijke waardering van Nederlandse landbouw en visserij 2017. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/422984#:~:text=De%20waardering%20voor%20de%20Nederlandse,nagenoeg%20gelijk%20met%20voorgaande%20metingen>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Keuchenius, C., & de Graaf, M. (2017). Op weg naar een voedseltransitie. Communicatie onderzoek naar de keuze voor duurzaam geproduceerd voedsel. Amsterdam: Motivaction. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/440685>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Keuchenius, C., & van der Lelij, B. (2015). Quikscan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling. Amsterdam: Motivaction. Verkregen via https://www.voedingscentrum.nl/Assets/Uploads/voedingscentrum/Documents/Professionals/Pers/Persmappen/Motivaction_eetpatronen-verschillende-sociale-milieus-duurzaamheid-voedselverspilling.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

Kien (2016). Onderzoek Natuur & Milieu Vegamonitor. Verkregen via <https://www.natuurenmilieu.nl/wp-content/uploads/2016/09/Natuur-Milieu-Vegamonitor.pdf>, geconsulteerd op 15-10-2020.

de Krom, M., Vonk, M., & Muilwijk, H. (2020). Voedselconsumptie veranderen: bouwstenen voor beleid om verduurzaming van eetpatronen te stimuleren. Den Haag: PBL. Verkregen via <https://www.pbl.nl/publicaties/voedselconsumptie-veranderen>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Labrie, C. W., & Sijtsma, S. J. (2018). Smakelijke Vermarkting groente en fruit: Segmentatie van consumenten op leefstijl. Wageningen: Wageningen University & Research. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/434186>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Logatcheva, K. (2019). Monitor Duurzaam Voedsel 2018: Consumentenbestedingen. (Wageningen Economic Research; No. 2019-090). Wageningen Economic Research. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/498543>, geconsulteerd op 15-10-2020.

LTO (2020). Nederlander bezorgt over krimp groen landschap. Verkregen via <https://www.lto.nl/nederlander-bezorgd-over-krimp-groen-landschap/>, geconsulteerd op 15-10-2020.

LTO (2020). LTO-onderzoek: Consument wil wel, maar betaalt nog niet voor verduurzaming. Verkregen via <https://www.lto.nl/consument-wil-wel-maar-betaalt-nog-niet-voor-verduurzaming/>, geconsulteerd op 15-10-2020.

LTO (2020). Nederlander overschat uitgaven voedsel. Verkregen via <https://www.lto.nl/nederlander-overschat-uitgaven-voedsel/>, geconsulteerd op 15-10-2020.

LTO (2020). Onderzoek: Vleestaks niet populair. Verkregen via <https://www.lto.nl/onderzoek-vleestaks-niet-populair/>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Onwezen, M., Bouwman, E., Reinders, M., & Taufik, D. (2018). De Agrifoodmonitor 2018 : Waardering van de Agri & Foodsector in beeld. Wageningen: Wageningen Economic Research. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/466021>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Onwezen, M., Bouwman, E., Taufik, D., & Galama, J. (2020). Agrifoodmonitor 2020: Waardering van de Agri & Food-sector van 2012 tot nu. Wageningen: Wageningen Economic Research. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/532091>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Planbureau voor de Leefomgeving (2020). Balans van de Leefomgeving 2020. Burger in zicht, overheid aan zet. Den Haag: PBL Planbureau voor de Leefomgeving. Verkregen via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/09/21/bijlage-pbl-2020-balans-van-de-leefomgeving-2020-4165>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Schukken, Y. H., van Trijp, J. C. M., van Alphen, J. J. M., & Hopster, H. (2019). Staat van het dier: Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland. Den Haag: Raad voor Dieraangelegenheden. Verkregen via <https://www.rda.nl/publicaties/publicaties/2019/10/04/de-staat-van-het-dier>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Sodderland, M., & Zuiderduin, M. (2019). Duurzaamheid in Nederland: Houding, beleving en gedrag van verschillende doelroepen. Amsterdam: Motivaction. Verkregen via https://www.rli.nl/sites/default/files/motivaction_duurzaamheid_in_nederland_2019.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) (2016). Voedselconsumptiepeiling 2012-2016. Verkregen via wateetnederland.nl, geconsulteerd op 15-10-2020.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) (2017). Wat ligt er op ons bord? Veilig, gezond en duurzaam eten in Nederland. Verkregen via <https://www.rivm.nl/publicaties/wat-ligt-er-op-ons-bord-veilig-gezond-en-duurzaam-eten-in-nederland>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Ruiter, M., & Rougoor, C. (2017). Volksgezondheid en veehouderij: alles op een rij. Tilburg: Brabantse Milieufederatie. Verkregen via https://www.brabantsemilieufederatie.nl/wp-content/uploads/sites/18/2019/06/rapport-volksgezondheid_veehouderij_pdf.pdf, geconsulteerd op 15-10-2020.

Soethoudt, H., & Vollebregt, M. (2020). Monitor Voedselverspilling: update 2009-2018: Hoeveel kilo gaat er in Nederland verloren? (Rapport / Wageningen Food & Biobased Research; No. 2050). Wageningen: Wageningen Food & Biobased Research. Verkregen via <https://doi.org/10.18174/522604>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Termeer, K., Dagevos, H., Breeman, G., & Hoes, A. (2013). Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/279565>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Veen, E., Jansma, J. E., Dagevos, H., & van der Schans, J. (2019). Prosumptie in de polder. Een verkenning van de zelf voedsel producerende consument in Almere. Wageningen: Wageningen Research. Verkregen via <https://doi.org/10.18174/499287>, geconsulteerd op 15-10-2020.

de Winter, M., de Jong, D., Kamstra, J., & Roest, A. (2010). Food op de boerderij. Consumentenonderzoek naar bedrijfsbezoeken en koopgedrag in de boerderijwinkel. Wageningen: Wageningen UR Livestock Research. Verkregen via <https://www.wur.nl/nl/Publicatie-details.htm?publicationId=publication-way-333932303831>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Veen, E., Vermeulen, P., de Wolf, P., & Schoorlemmer, H. (2010). Verbindingen tussen agrarische ondernemers en burgers. Een verkennend onderzoek naar verschillende typen

bindingen. Wageningen: Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Wageningen UR. Verkregen via <https://edepot.wur.nl/159648>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Vinckx, K., & Verhoeven, L. (2017). Brabanders over de veehouderij: Een onderzoek naar vertrouwen ten behoeve van monitoring van de Transitie Agrofood. Tilburg: Het PON. Geconsulteerd op 15-10-2020.

de Vos, M., & van der Lelij, B. (2018). Opinieonderzoek klimaatakkoord. Amsterdam: Motivaction. Verkregen via <https://www.natuurenmilieu.nl/wp-content/uploads/2018/10/181030-Rapport-Klimaatakkoord.pdf>, geconsulteerd op 15-10-2020.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017). Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid. Verkregen <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2017/04/24/weten-is-nog-geen-doen>, geconsulteerd op 15-10-2020.

HETPON

OPGERICHT IN
1947

GEVESTIGD IN
TILBURG

KENNISONDERNEMING

STICHTING ZONDER WINSTOOGMERK

AANTAL MEDEWERKERS

30

**INTENSIEVE
SAMENWERKINGEN**
MET UNIVERSEITEN EN ANDERE
KENNISINSTELLINGEN

SPECIFIEKE THEMA'S

- > VEERKRACHT
- > RUIMTE EN ENERGIE
- > OMGEVING
- > ARBEID
- > CULTUUR
- > ERFGOED
- > MIGRATIE
- > PARTICIPATIE
- > JEUGD
- > STURING

ONZE OPDRACHTGEVERS

- > PROVINCIES
- > GEMEENTEN
- > ZORG- EN WELZIJNSINSTELLINGEN
- > FONDSEN

Over het PON

Passie voor samen leven

Het PON is een kennisonderneming in het hart van de samenleving. We halen meningen en voorkeuren uit de samenleving op over alles wat mensen bezig houdt. Bij de mensen zelf, in nauwe samenwerking met die mensen. Die voorkeuren en meningen onderzoeken we, analyseren we en duiden we. Met prikkelende aanpakken en innovatieve methodieken. Emoties verbinden we aan feiten, kennis koppelen we aan beleving. We leggen dwarsverbanden die op het eerste gezicht niet zo vanzelfsprekend zijn. En soms ontwrichten we.

Met die uitkomsten en inzichten adviseren we beleidsmakers en bestuurders. Of ze nu bij een gemeente, provincie, woningcorporatie of zorginstelling werken. Zodat ze afgewogen keuzes kunnen maken. Zodat ze bestuurlijk kunnen vernieuwen. En zodat ze een positieve impuls kunnen geven aan de samenleving van morgen.

Stationsstraat 20c
5038 ED Tilburg
+31 (0)13 535 15 35
info@hetpon.nl
www.hetpon.nl